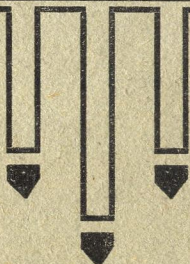

7912

Вибір: Н. М. і М. М.
В. М. Кузьми

ЗАХАР СКВАРКО

ЗЕМЕЛЬНА СПРАВА

ЦІНА 12 КОРОН.

7912

126

НАКЛАДОМ АВТОРА. КОЛОМІЯ 1919.
З ДРУКАРНІ ОКРУЖНОЇ ВІЙСЬК. КОМАНДИ
В КОЛОМІЇ ПІД УПРАВОЮ ОРЕСТА КУЗЬМИ.

X

40
11
12

11/11/19
11/11/19
11/11/19
11/11/19
11/11/19

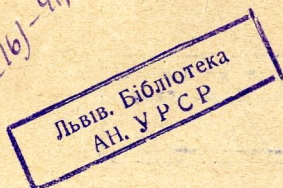
06 10
Захар Скварко.

72/86
Земельна справа

43083

*пр. Льв. Обществу
к. 16(16) - 4/1*

*ср 72/86
авторський*
Накладом автора.

Коломия 1919.

З друкарні Окружної Військової Команди під управою
Ореста Кузьми в Коломиї.

Львівська державна
наукова бібліотека

№ 5043

344R

Земля як господарське добро.

Люди заспокоюють свої господарські потреби при помочи ріжних дібр, які дає природа. Одні з тих дібр є такі, як воздух, світло, тепло сонця, і т. п., які є в невичерпаній скількості та й відразу здатні до ужитку, і такі називає наука про господарство вільними добрами. Інші дари природи треба наперед в природі збирати і перероблювати (продукувати), щоби зділати їх здатними до ужитку. Такі, людською працею приготовлені добра, називаються господарськими добрами або засобами,

До господарських дібр зачисляють і землю. Одначе земля займає окреме місце між господарськими добрами. По перше тому, що є великі части землі ніким досі не заняті і не оброблені. По друге є сумнівним, чи можна уважати витворами людської праці і ті части землі, які заняті чоловіком і ним загосподаровані, забудовані і т. д. Ті сумніви повстають ізза сего, що в землі ділають завсігди крім людської праці ще окремі творчі сили природи і підсоня, завдяки яким побіч людської праці земля видає плоди. Найкрасше заорана і оброблена земля та засіяна найкрасшим збіжем не зародилаби, коли не булоби світла і тепла сонця, воздуха і дощу. І головно з сеї причини, що сама людська праця не вистарчає до надання землі повної плодovitости, приватна власність землі була завсігди предметом ріжних суспільно-економічних спорів, і так звана аграрна квестія (земельна справа) була в ріжних добах історії завсігди найважнішою суспільно-економічною справою, головно там, де було много властителів більшої посілости, що самі своєю власною працею землі не обрабляли, а тягнули користи з землі при помочи чужої праці наємних робітників.

Приватна власність землі.

Вже в старинних часах філософи і політики заставляли ся над земельною справою і над приватним правом власности землі. З грецьких філософів Платон був за спільною власністю землі і всіх дібр, Арістотель був за приватною власністю. В Римі політики Гракхи і Л. Стольо опирали свою політику на земельній справі, яку хотіли перевести корисно для безземельних. Спільність землі і всіх дібр була в державі Инків в Перу до половини XVI. століття, а стан суспільного господарства Инків представляє американський історик Вілліам Прескотт дуже сумно. Справа земельна була причиною різних політичних забурень в середніх і новітших часах.

Французький писатель Жан Жак Руссо, який своїми творами головню причинився до викликання великої революції (1789), в своїй розправі „О початку і основах нерівности між людьми“ (1753) бачив початок нерівности, неволі і нужди у праві приватної власности і суспільнім життю, одначе в кінци признав, що для істновання суспільности власність є конечною і назвав її „найсвятійшим зі всіх горожанських прав, важнішим під деякими зглядами ніж свобода, позаяк власність тісніше лучиться з удержаннем життя і позаяк оборона дібр є трудніша ніж оборона особи“.

Оснуватель теорії про анархію, П. Й. Прудон (Proudhon), написав (1841), що власність є крадіжню і запереченням людскости, одначе спільність дібр і продукції булаби ще більшим лихом, а іменно організацією гнету і неволі. І тому ідеалом Прудона була така господарська система, яка спиралася би на добровільній злуці людей (асоціації) без держави, на злуці опертій на рівности условин продукції і обміну, і таку систему він назвав „анархія“.

Кароль Маркс, оснуватель наукового соціалізму сказав, що „приватна власність землі є конечноним етапом в розвитку рільництва“.

Земельна рента Генриха Джоржа.

Американський аграрний соціаліст Генрих Джорж в своїй книжці „Поступ і бідність“ виводив, що причиною лиха на світі є земельна спекуляція. Земля згідно земельний труд є основою всілякого доходу. Вартість земельного труда збільшилася, але ту надвижку вартости загарбують спекулянти через піднесення цін на землю. Не купець стягає рільника на свою територію, але рільник стягає купця. Не місто дає початок заснованню сіл, але навідворот. Право володіння землею є тим великим основним фактом, який начеркує соціальні, політичні, інтелектуальні і моральні умовини життя народів. Земля є колискою, осідком, основою життєвості і матеріалом чоловіка. З землі походимо і до землі вертаємо. Причиною всего лиха є нерівномірний поділ власності землі, згідно нерівномірне право користування з землі. Ніщо не допоможе до зменшення нужди лише скасування права приватного володіння землею і заведення рівномірного користування з землі. Кожний чоловік має рівне право користуватися землею як і дихати воздухом. Нема такої влади, яка моглаби правосильно роздати землю на чийсь виключну власність. Хотяй навіть всі сучасні люди зреклись би добровільно своїх прав до землі на чийсь користь, то і се не могло би обов'язувати їх потомків, які мають право до життя. Не ми сотворили землю, тож і не ми можемо присвоювати собі виключне право розпоряджати землею і іменем тих, що по нас будуть жити на землі. Годимося на те, що мусить бути право на дохід з людської праці, але право на виключне володіння землею не має ніяких основ“.

Ось такі провідні гадки Г. Джоржа. Одначе він не радить змінити відразу теперішнього права володіння землею і перенесення її на загальну власність суспільности чи держави в цілі розділу її до ужитку приміром в дорозі ліцитації. Він радить лише, щоби держава переняла для себе право до

земельної ренти. Рентою називає Джорж надвижку вартости, яку властитель побирає або мігби побирати при наймі (аренді) землі. Коли пр. перед 100 роками винаймлено даний морґ ґрунту за 10 кор., а тепер за 80 кор., то рента виносить 70 кор. (надвижка). Коли отже держава забралаби для себе ту ренту, то не оплатилося би спекулянтам спекулювати землею і приватна власність землі не малаби значіння. В тій цілі радить Джорж наложити на землю відповідний податок, який рівнявся би кождо-часній ренті, а доходи з того розділювати рівномірно поміж членів суспільности.

Противники тих ідей Джоржа закидають поперше, що наложенне податків на саму землю не вистарчає на всі потреби суспільности і держави, по друге, що не дасться справедливо розграничити вартости праці і капіталу вложений в землю від віків, і по третє, що коли властители не малиби права до ренти для себе, то не малиби потреби в договорах торгувати ся о висшій ціні і трудно булоби означити, о яку надвижку рента збільшилася.

Соціалізм і рільництво.

Соціаліст Ед. Давід в своїм творі „Соціалізм і рільництво“ (1903) сказав, що в рільництві не справджується теорія Маркса о концен-трації капіталів, бо рільнича продукція є орґанічним а не механічним процесом, не відбувається одночасно, не може в рівній степені як промислова продукція користати з поділу праці і машин, не має центральних моторів, ні резерви робітників. З тих і інших причин заявився Давід за поділом земельних дібр в хосен витворчих товариств, а держава малаби задержати для себе право зверхної власности, щоби не можна було довільно позбувати землю.

Славний теоретик-соціаліст К. Кавтський (Kautsky) в своїм творі „Земельне питання“ (Agrarfrage — 1899) станув на таким становищі: 1) держава перенимає з викупом чи без викупу всі більші земельні посілости, 2) оброблює їх наємними робітниками, 3) спосіб продукції остає незмінений, 4) держава обнимає всі гіпотечні довги на себе, 5) держава має вести торгівлю земельними продуктами з тих земель. Чистий дохід з тої рільничої господарки заступає податки з тих земель. Що до селянської дрібної власности, то тут не було би примусового викупу, лише в дорозі заохоти і примірів малося би змінювати приватну продукцію на кооперативну (спілки кооперативні). Тими дорогами мало би остаточно дійти до того, що приватна власність перестала би існувати.

Одначе все те може статися доперва тоді, коли держава здемократизується і з інституту пановання переміниться на інститут культури. Инакше держава як інститут пановання через переняття рільничої господарки на себе скріпилася би і суспільність попала би в ще більшу залежність. Такі були провідні гадки Кавтського.

Дуже цінну критику на повисший твір Кавтського написав (1899) Фрідріх Герц. Доповнення сеї критики під наголовком: „Земельне питання а соціалізм“ можна дістати в українській мові в книгарнях на Покутю (перевід Миколи Левицького, Чернівці 1902).

В згаданій книжці: „Земельне питання а соціалізм“ обговорює Фрідріх Герц 6 питань. Для нас є там цікаві головно два питання, а іменно: 1) Котра форма господарки і посідання буде найкористніша з боку суспільної економії, 2) Якою можемо представити собі найблизшу організацію сільської господарки?

Обговорюючи сі питання, висказує Герц ось такі гадки: На видатність продукції впливають головно: 1) Технічні чинники (отже головно

машини, яких можна уживати лише на великих посіlostях), і 2) психологічні (економічні і моральні) чинники, на які впливає головнo форма посіdanня. Инакше працює хлібороб на своїй власній землі і на свою користь, знаючи, що від його праці залежить його екзистенція, а инакше працює на чужій землі, на чужу користь і ще до того за лиху платню, або з примусу. Психологічні чинники є різнородні, що виказує історія господарки з часів різних форм посіdanня. Видатність продукції за часів рабства була найменша, за панщизняних часів побільшилася, а після наділення селян землею на приватну власність видатність продукції без порівняння збільшилася, бо кождий знає, що працює на своїй власній землі і на свою користь. Сей власний інтерес спонукує кожного приватного господаря до як найревнійшої праці.

А чим заступити сесю господарську спонуку, яка впливає з відчуття і зрозуміння власного інтересу, в соціалістичнім устрою, де ніхто не мавби своєї приватно-власної землі, але всі до гурту мали би оброблювати землю, а плоди малося би ділити між усіх? Герц вказує за Моріссом, що спонуку впливаючу з приватно-власного інтересу треба би заступити спонукою „чести і добробуту“, задля яких кождий мавби працювати совістно і видатно. Та, сеся спонукa мусілаби бути дуже довго витворювана, сильно розвинена і вироблена, бо праця хлібороба вимагає далеко більшої старанности і оглядности як промислового робітника, який виконує працю більше механічно. Хліборобське господарство має менше діла з тривкими машинами, а більше з делікатними ростинами і звірятами. В обходженню їх брак оглядности і старанности мігби много нашкодити в господарстві. Праця у варстатах дається легше контролювати як на широкім полі. Одним словом — каже Герц — приватний інтерес не дається заступити в хліборобськiм господарстві так легко, як в промислі. Заінтересованне промисловця впливає голозно з конкуренції, спекуляції і т. п. Все те в соціалістичній суспільности може

бути ограничене, або й зовсім усунене. Мимо того фабрика пійде, бо на місце промисловців будуть регулювати механічну працю у фабриках одвічальні урядники соціалістичної суспільности. Тимчасом в хліборобстві боротьба з природою за дохід з рілі не може бути усунена ніякою зміною суспільного устрою і трудно буде викрити винувників і поставити їх перед дисциплінарний суд за те, що пр. вивезено гній на поле в два дні за пізно.

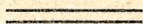
Впрочім техніка (машини) далеко не має того впливу і значіння в хліборобській продукції, що в промислі. На основі статистики подає Герц різні приміри на те, що часто продукція на малих хліборобських господарствах (головно в Англії) є о много видатніша ніж на великих господарствах. Залежить те від „натури“ землі, від положення, клімату, роду культури і т. д. Приміром в Нортумберленді, Bedfordshire, на острові Аксгольм і т. д. закинено зовсім паровий плуг, якого перед тим дуже уживано, а то головно тому, що глибока парова орка потребує два рази стільки гною, що звичайна і що паровий плуг викидає на верх глиняну землю. Хиба з часом пару заступить ліпше електрика, яка дасться лекше ділити до ужитку на дрібній посілості.

Заміти, що господарка оперта на приватній власности напружає як найсильніше всі організаційні і адміністраційні сили самоодвічального господаря і спричинює ощадність (економію) сил і матерії, не мають по гадці Герца великого значіння. Повну і безпосередну самоодвічальність приватного господаря далось би в соціалістичній суспільности заступити поділеною і посередною колективною одвічальністю. Але спонуку, яка впливає з власного інтересу, годі заступити спонукою „чести і загального добробуту“.

Відповідь на поставлені питання кінчить тим, що в хліборобській продукції — як і в органічній життю — не дасться примінити шаблонів, як в промисловій продукції, і що в будуччині як відносини

господарки так і посідання будуть представляти ріжнoманітну мішанину суспільних і індивідуальних форм господарки, відповідно до ріжнородних психологічних спонук. Відтак аж практичний досвід дасть нам спромогу винайти найліпші форми спілкової праці, що далися би з більшою певністю примінити до всіляких обставин.

Поки що напрям розвитку сільської господарки (а іменно парцеляція більших посіlostей) ні трохи не сприяє безпосереднім умовам суспільної соціалістичної господарки, с. є. концентрації (злуці) господарств. Одначе Герц є тої гадки, що ідея спілкової і союзної господарки здобуде місце в найближшій будучности і буде промощувати дорогу до соціалістичної господарки.

Земельна справа в Росії в часі революції.

Найбільше пекучою була і є земельна справа в Росії як державі майже виключно рільничій. І тому всі політичні партії в Росії обнимали своїми програмами полагожденне земельної справи. Найбільше осторожно в тій справі поступала партія т. зв. кадетів (конституційних демократів). В земельній справі поділилася вона на дві групи. Ліва група під проводом Мануїлова станула на тім становищі, що земля не повинна бути предметом приватної власности. Друга група під проводом Герценштайна, кн. Долгорукова і Петрункевича („Аграрный вопрос“) виходила з того становища, що сильний середній рільничий стан є трівкою основою держави і економічного і державного порядку. Вона пропонувала викуп по справедливій оцінці після доходу землі більшої посі-

лости в тих околицях, де є „голод на землю“ і наділення ньюю безземельних і малоземельних. Пропонувала також переселювання людности з малоземельних околиць туди, де землі було подостатком. В околицях, де не було „голоду на землю“, мали і на дальше остати обшарники як резерва.

Всі лівійші революційні російські партії були, загально беручи, за конфіскацію (без викупу) всіх більших обшарів, а многі були за конфіскацію і дрібної посілости. В дальшій пляні менше або більше ріжнилися з собою. І так:

Соціал-революціонери були за соціалізацією землі. Одні з них хотіли частинної, а інші повної соціалізації. Частинна соціалізація мала так виглядати: 1) вся земля стає загальною власністю цілої суспільности (не лише селян); 2) має бути переведений рівномірний поділ між усіх, хто сам хоче оброблювати землю і на такі частини (т. зв. „трудові норми“), які своїми силами і силами членів своєї родини може обробити (без наємних сил); 3) право приватної власности і спадкоємство касується. Від часу до часу малаби відбуватися ревізія, чи не наступили надзвичайні нагромадження землі в одних руках, або надзвичайні роздрібнення.

Друга група соціал-революціонерів була за повною соціалізацією рільничої продукції, се є за тим, щоби не ділити землі на „трудові норми“, але щоби загал людей спільно обробляв землю, а плоди, щоби ділено рівномірно між усіх. Тимчасово малиби тим зайнятися спілки або „земледельческіе артелі“.

Соціал-демократи були також за конфіскацією (без викупу) земель, а в дальшій пляні ділилися на три групи. Ленін*) був творцем теорії про націоналізацію землі, яка мала перевести конфіскацію всіх земель на загальну власність

*) в книжці: Пересмотръ аграрной программы рабочей партіи.

всіх „земледільців“, отже самих рільників, відповідно до засади: „земля—крестянамъ, фабрики—рабочимъ“. Зі сконфіскованих земель мавби бути утворений державний національний земельний фонд під зарядом земських і сільських товариств (обществ). Приватна власність мала бути цілковито скасована.

Друга група соціал-демократів була за т. зв. муніципалізацію землі, а се значить: 1) Часть сконфіскованих земель держава задержує в резерві на фонд до переселювання безземельної людности; 2) дрібна власність понизше „трудової норми“ остає на дальше приватною власністю; 3) решта землі переходить до розпорядимости місцевих (громадських) самоуправ.

Третя група соціал-демократів була за рівномірним розділом на свободну приватну власність між усіх горожан (отже не лише поміж селян). Виходила вона по части зі становища Джоржа, що кождий чоловік має право рівномірно користуватися землею, а по части зі становища німецьких соціалістів, гадаючи, що рівномірний поділ землі потворить так дрібні частини, що при дальшій розмноженню людей (по теорії Мальтуса) ніхто сам не зможе раціонально і поступово господарувати (продукувати), а се з konieczности доведе до капіталізму і відтак до соціалізації.

На Україні вибилися найвиразнійше дві теорії, а іменно соціалізація (соціал-революціонери з М. Ковалевським на чолі, який опісля аж до часу Айхгорна був міністром рільництва в Києві) і 2) теорія муніципалізації (соц.-демократи і велика часть селян під проводом В. Винниченка).

Земельні реформи в Новій Зеландії.

Найвизначніші реформи в земельній справі переведено досі в практиці в Новій Зеландії. Нова Зеландія, остров на південнім сході від Австралії, є англійською колонією; обнімає 268 тисячів квадратних кілометрів, отже є так велика як майже ціла Італія або як половина Німеччини. Дотичні земельні реформи в Новій Зеландії розвивалися поступенно в таким порядку і напрямі:

1) Скасовано ґрунтовий податок, се є податок від ґрунтового доходу, який є конечно потрібний на удержання членів господарства („мінімум екзистенції“).

2) Заведено поступенно-доходовий податок від ґрунтового доходу, який перевисшав „мінімум екзистенції“, (пр. від надвижки понад мінімум екзистенції 1000 кор. — 10 кор. податку; від 2000 кор. не 20 кор. але вже пр. 50 кор., від 3000 кор. — 150 кор. податку і т. д. щораз висше). Се довело до того, що при більшім доході щораз менше оплачувалася земля і обшарники мусіли її продавати; (в р. 1900 було там 13.000 великих і 90.000 малих посіlostий).

3) Заборонено продавати і купувати землю без призову правительства, яке хотіло мати контролю над розвитком земельних відносин і їх регулювати.

4) Правительство зачало само, на разі не примусово, викупувати велику посіlostь і парцелювати між селян.

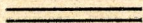
5) В роках 1894—1896 заведено примусовий викуп більших посіlostий в цілі парцелювання їх між селян. Більше від 460 моргів найліпшої землі або 1450 моргів найгіршої землі не могла обнімати одна посіlostь. Відтак при парцеляціях різано на одну посіlostь найвисше 76 моргів. (= 40 десятин).

6) Правительство давало селянам 4% кредит на купно і аренду землі та на будову господарських будинків, закупно господарського інвентаря ітд.

7) Правительство попирає також і аренду землі. В р. 1898 виарендовано 161.500 моргів а продано лише 11.400 моргів.

8) Правительство заводить і попирає т. зв. довічну аренду землі, се є. аренду на 999 років. В р. 1899 зі 161.500 моргів несповна половину виарендовано на 999 років. Значить, крім приватного права на землю, творить правительство державний земельний фонд, се є, задержує для держави зверхну власність землі.

9) Правительство віддає довічну аренду (на 999 років) охотно в руки товариств, спілок, гуртів і т. п. Є се вже як найвиразніше „промощування дороги до соціалізації землі“ — як сказав Герц. Як бачимо правительство Нової Зеландії поступово і незаметно переводить соціальні реформи в життя суспільно-економічним. Старих вжитих систем суспільно-економічного життя відразу, нагло і насильно не ломить і не руйнує. Оставляє і приватну власність землі, більшу і дрібну, творить і середню посілість („трудова норма“) і іде цілковито на руку гуртам і спілкам, які „промощують дорогу“ до соціалізації землі. „Пробуймо, що в практиці буде ліпше — каже собі правительство Нової Зеландії. Самою теорією і доктрінерством*) не научимося добре господарити і управляти державою. Треба практики і досвіду. Треба визискати всіляку приватну і суспільну ініціативу, підприємчивість і енергію“. При тім тамошне правительство і суспільність мають можливість поступово, спокійно і розважно порівнювати результати давньої, приватно-правної, і нової, соціалізаційної системи. І хто зна, чи систематичність Нової Зеландії не більше прислужиться соціалізації землі ніж доктрінерська завзятість російських болшевиків. Се покаже будучність.

*) Доктріна-доктрінерство значить: Одностороннє мудрованнє з упертим обставаннєм при якійсь засаді без огляду на дійсні вимоги життя.

Земельні відносини в Галичині.

Пригляньмося тепер земельній справі в Галичині. На цілий простір Галичини¹⁾ склалися в році 1902:

Ціла Галичина в гектарах ²⁾

Рід управи	Разом	Табулярна послість (більша)	Нетабуляр. послість (менша)	Власність невияснена статисти- кою	% табул. послість ³⁾
Рілі	3,799.878	929.529	2,870.046	— 303	24·5
Луки	875.045	183.567	691.389	— 89	21·0
Огороди . . .	108.818	14.560	94.689	— 431	13·3
Пасовиска . . .	716.848	107.912	609.006	— 70	15·1
Полонини . . .	33.419	8.846	24.573	—	26·5
Ліси	2,021.230	1,621.717	398.495	— 1.018	80·2
Озера, стави, мочари	20.859	16.737	4.187	— 65	80·0
Підбудівлі . .	48.682	7.548	41.328	— 194	15·4
Неурожайні . .	46.119	12.797	3.322	—	27·7
Вільні від по- датку	178.353	13.417	165.518	— 582	7·5
Загально . . .	7,849.251	2.916.630	4,932.553	— 68	37·2

¹⁾ Dr. Józef Buzek: Administracya gospodarstwa społecznego, Lwów 1913., др. Тадей Пілят: „Podręcznik statystyki Galicyi,” видання краєв. бюро статист. у Львові 1908 і „Ergebnisse der Katastral-Revision, Bd. I. Wien 1901“.

²⁾ 1 гект. має 100 арів; 1 ар = 100 метрів квадр.; 1 гект. 15 арів = 2 морги; 109 арів 25 метр. квадр. = 1 десятина.

³⁾ 37·20% значить, на кожних 100 гектарів землі — 37 гектар. 2 ари.

Спис населення з р. 1910 виказав в Галичині **8,025.675** жителів. Значить, що на одного чоловіка припадало з цілого простору землі в Галичині 97 ар. 8 метр. квадрат. або $1\frac{3}{4}$ морга ($\frac{7}{8}$ десятин).

Беручи справу не зі становища Г. Джоржа, що взагалі кождий чоловік має право користування з землі, але зі становища суспільної господарки, що рільнича продукція краю має служити в першій лінії на прокормлення населення тогож краю, виходить (без лісів і т. д.: 5,534.008 гкт. : 8025.675 осіб), що ма прокормлення одного жителя в Галичині припадало в 1910 р. — 68 арів се є $1\frac{1}{5}$ морга (або $\frac{5}{8}$ десятини) управної землі.

К. Балльод подав, що в Німеччині вистарчає пересічно $\frac{1}{2}$ гектара землі (неповна $\frac{7}{8}$ морга) на прокормлення одного чоловіка. Та, в Німеччині ведуть т. зв. інтензивну господарку, (поступову, уліпшену), і там пересічна видатність землі є два рази більша як в Галичині.*)

*) Пересічна видатність в метричних сотнарах з 1 гектара (=неповна $1\frac{3}{4}$ морга) землі :

		Пшениці	Жита	Ячменю	Вівса	Бараболъ	Працює на 100 гкт. осіб:	З доходів на 100 гкт. жие осіб:
В Данії	1901	27·8	17·3	20·7	16·9	—	19	35
„ Бельгії	1909	25·2	22·8	28·1	25·1	175·5		
„ Англії	1911	22·1	—	17·9	16·6	167·9		
„ Німеччині	1911	20·6	17·7	19·9	17·8	103·5	29	47—60
„ Франції	1901—1910	13·6	10·6	12·9	12·0	108·0	21	
„ Австрії	1911	13·2	13·1	14·8	12·1	92·3		
„ Чехах	1911	16·9	14·9	16·4	12·9	99·3	40	68
„ Галичині східній	1911	12·2	12·2	13·3	12·5	135·9	60	102
„ Галичині західній	1911	11·5	11·2	11·1	11·0	105·7	58	100
„ Росії	1911	4·7	6·6	7·7	6·7	70·0		

(У Франції пересічний збір пшениці з 1 гектара землі виносив в 1885 році 1577 літрів, а в дальших роках змалів).

До обробітки такого самого простору управної землі вистарчає в Німеччині лише половина, в Данії лише третина тих робучих людських сил, що у нас — (в Росії було ще гірше!). Значить, в Німеччині, Данії і т. д. або уживають більше техніки (машин, штучних погноїв і т. д.) при хліборобських роботах, або люди працюють там видатнійше ніж у нас — (здається одно і друге).

А далше: Плоди з такого самого простору управної землі припадають у нас на два рази стільки людей живучих г о л о в н о з хліборобства як в Німеччині, а на три рази стільки, як в Данії.

Звісна річ, що земля в Галичині (головно східній) є з природи пересічно о много ліпша ніж в Німеччині. Значить, що при такій інтензивній господарці як в Німеччині, земля в Галичині прокормилаби 15 мільонів людей; а при так інтезивній господарці як в Данії, Бельгії і Англії, де видатність землі є майже три рази більша, Галичина виживилаби 20 мільонів людей. Тимчасом в наслідок т. зв. екстензивної господарки (непоступової, старосвітської) в Галичині і вісьмом мільонам населення не найліпше жиється. І ось ту бачимо одну з головних причин лиха в нашій суспільно-господарській життю. Сею причиною є наша старосвітська господарка.

З чого живуть люди в Галичині.

Другою причиною лиха в нашій народній господарстві є те, що ми не маємо нашого власного промислу і торгівлі. Вправді хліборобство достарчає таких продуктів, які є конечні до задоволення безпосередних потреб життя, та все таки і інші галузи занять — (промисл, гірництво, торгівля і заробітки в різних формах) — приносять заробкові прибутки (доходи), за які набувається харчі і інші продукти, в разі потреби спроваджені з чужих країв.

Жерелом заробкових доходів є суспільні відносини як в ріднім краю так і в чужих краях і державах. Сучасно ведеться господарство не лише домашнє, але і оборотове, суспільне, краєве, державне і світове. Продукти одного краю чи держави вивозять на продаж до інших країв і держав, а при помочи зисків з продажу живують продуценти, робітники і всілякі торговельні посередники.*) Промисл і торгівля приносять найбільші доходи і черпають їх також з чужих країв і держав. Бачимо також, що найбагатішими і найкультурнішими є народи промислові і торговельні. Вони, хоч мало мають управної землі, (як Бельгія, Голляндія, Швайцарія, Швеція і т. п.), і хоч їх власна хліборобська господарка, ведена в найінтензивніший спосіб, не продукує стільки харчів, скільки треба на прокормлення їх населення, все таки живуть вигідніше і культурніше, і не журяться земельними справами так, як люди в хліборобських краях (пр. в Росії, або на Україні). Бачимо також, що майже лише в промислових краях заводять і попирають інтензивну господарку. Видко, що головнє промисл має те до себе, що духово розбуджує людей, та витворює і розвиває знання, техніку і енергію, які потрібні до інтензивної господарки.

Пригляньмося тепер, з чого живуть люди в Галичині. Конскрипція з р. 1910 виказала, що в Галичині в р. 1910 жило :

*) В сучаснім оборотовім, суспільнім і світовім господарстві не можна обійтися без посередників при обміні товарів між продуцентами і споживачами. Не буде приватних посередників (теперішних купців), то будуть посередництва кооператив чи соціалістичних суспільностей ділаючих через своїх функцінарів. Та мабуть такі бюрократичні посередництва будуть далеко менше підприємчиві хоть рівночасно будуть дорожші. Все те може витворювати недомагання в суспільній господарці і щораз більшу дорожнечу життя. Ось пр. воєнна адміністрація і різні централі в Австрії утрудняли вільну торгівлю згл. вільну конкуренцію, а се між иншим також спричиняло брак товарів в соліднім торговельнім обороті і їх дорожнечу в т. зв. „покутній“ торгівлі („паскарство“).

	Заводово чинних	Завод. нечинних (старців і дітей) і домашн. служби	Разом	%
З рільництва	3,545.042	2,318.002	5,863.044	73.1
З промислу і гірництва	304.827	около { 457.173 482.909 263.690 }	762.000	9.5
З торгівлі і комунікац.	288.591		771.500	9.6
З публичної служби і вільних заводів .	90.995		629.131	7.8
З військової служби .	63.191			
З рент, милостині і прч.	211.255			
Загально 1)	4,503.901	3,521.774	8,025.675	100.—

Як бачимо, в Галичині (цілій) жило з хліборобства 73.1% всего населення (в Чехах лише 36%), а з всіх інших заводів і без заводу лише 26.9%.

Найгірше під тим зглядом було і в нам, Українцям. У нас з хліборобства жило аж 92% а з інших доходів лише 8%²⁾. Ось в тім є друга причина лиха в нашій народній господарчі.

1) Др. Йос. Тененбаум: „Żydowskie problemy gospodarcze w Galicyi, Wiedeń 1918.“

2) Пересічно зі 100 людей припадало:

		на рільництво, лісництво і т. п.	на промисл і гірництво	на торгівлю і т. п.	на публичну службу і вільні заводи	на домашню службу	на прочі
В Галичині — Українці 1910 р.		92.0	2.0	1.5	0.5	1.0	3.0
„ — Поляки „		70.0	10.0	6.0	3.0	3.5	7.5
„ — Жиди „		10.7	24.6	53.0	5.9		5.8
„ Росії 1907		74.	8.	4.			14.
„ Данії 1901		48.2	25.2	11.8	3.8	8.3	2.7
„ Франції 1906		42.7	31.7	14.3	3.8	4.6	2.9
„ Сполучен. Державах 1900		35.9	24.1	16.3	4.3	?	?
„ Голяндії 1899		30.7	33.7	17.2	5.4	10.3	2.7
„ Німеччині {	1907	35.2	40.	12.4	3.9	4.5	4.
	1910	28.7	42.6	13.5	5.5	?	8.4
„ Бельгії 1900		21.1	41.6	11.7	?	?	?
„ Швайцарії 1900		30.9	44.9	13.	4.5	5.5	1.2
„ Шкоції 1901		12.6	50.3	21.5	4.5	7.5	3.6
„ Англії 1901		8.8	48.	23.	5.5	9.8	4.9

Земельні відносини в східній Галичині.

Загальний простір землі цілої Галичини (7,849.251 гектарів) поділила статистика з р. 1902 на часті східної і західної*) Галичини, зачисляючи до східної Галичини цілі політичні повіти: Ярослав, Березів і Сянік.

Східна Галичина в гектарах:

Рід управи	Разом	Табулярна посілість	Нетабуляр. посілість	% табул. посілість
Рілі . . .	2,596.259	707.115	1,889.144	27·2
Луки . . .	695.634	148.042	547.592	21·3
Огороди .	91.217	11.705	79.512	12·8
Пасовиска	471.371	85.572	385.799	18·2
Полонини .	28.158	8.552	19.606	30·4
Озера, стави, мочари	20.768	16.667	4.101	80·3
Ліси . . .	1,450.301	1,229.077	221.224	84·7
Неужитки .	24.942	8.696	16.246	34·9
Підбудівлі .	34.960	5.767	29.193	16·5
Вільні від податку .	119.927	8.276	111.651	6·9
Загально	5,533.537	2,229.469	3,304.068	40·3

Найбогатішими є люди в Англії і Шкоції, де на 100 людей припадає 71—72 промисловців і купців.

Найбіднішими є Українці в Галичині, у яких на 100 людей припадає около 3½ на промисловців і купців, а на хліборобів аж 92.

*) На західну Галичину припадає 2,315.646 гектарів: з того на табулярну власність 687.161 гектарів, се є 29·7%, а на нетабулярну (меншу) посілість 1,628.485 гектарів.

Політичний повіт Березів своїм територіальним положенням і національним складом належить до західної а не до східної Галичини.¹⁾

Статистика краєвого бюро статистичного з 1908 р. подала (на основі спису з р. 1902) повисшу табличку табулярної і нетабулярної власности для східної Галичини лише загально (як висше), а не і для кожного окремого повіта. І тому трудно справити повисшу табличку через відчислення табулярної і нетабулярної посілости повіта Березів.

Одначе дотична статистика з 1908 р. подала на иншім місци вислід катастральної ревізії з року 1901 по оціночним округам, які відповідають поодиноким повітам, і там виказано, що простір політичного повіта Березів виносить загально: 70.874 гект.²⁾

В прочих 50 повітах східної Галичини (без повіта Березів) виказала дотична катастральна ревізія з 1901 року:

рілі	2,557.694	гект.	} (— дрібні надвижки)
лук	691.550	„	
огородів	89.778	„	
пасовиск	465.947	„	
полонин	28.159	„	
озер, ставів, мочарів	20.679	„	
лісів	1,436.216	„	
неужитків	24.260	„	
підбудівель і подвір	34.416	„	
прочих вільних від податку	118.470	„	
з рахунку надвижок	29	„	
загально	5,467.198	гект.	

Сей катастральний виказ видається найдокладнішим, та за те не подає поділу власности³⁾.

1) Се ствердили вже: Др. Володим. Барвінський: „Досліди з поля статистики, Львів 1901,“ і Др. Володим. Охримович: „З поля національної статистики Галичини, Львів 1908.“

2) В тім рілі 41.549, лук 4.506, огородів 1.076 пасовиск 5.819, лісів 15.913, неужитків 679, підбудівель і подвір 383, прочих ґрунтів вільних від податку 949 гектарів.

3) В році 1902 з табулярної власности (2,229.469 гектарів) припадало: на публичну власність 455.332 гкт., на християн 1,506.978, на жидів 248.979, на приватні правні особи 18.180 гкт.

В часі приготувань галицької соймової виборчої реформи зладило краєве статистичне бюро в р. 1912 найновішу статистику земельної власности в Галичині, якої одначе поки-що по причині воєнних подій трудно роздобути. На сесю статистику¹⁾ покликуються видаваний у Відні тижневник „Polen“²⁾, який подав таку статистичну табельку земельної власности (за рік 1912.) для **східної Галичини** (враз з повітом Березів) — одначе без земель і земельних фондів, які були власністю або в заряді держави³⁾—

в гектарах:

	Разом	Українці	Поляки і прч.
Табулярна власн.	1,810.139	87.048	1,723.091
Власність міст	322.684	127.104	195.580
Проча власність	3,120.960	2,311.911	809.049
Загально ⁴⁾	5,253.783	2,526.063	2,727.720
	100%	48.1%	51.9%

1) „Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych 1912, T. XXIV i XXV. z. 2—3.

2) в ч. 187 з 2/8 1918 стор. 109 в статті: „Die polnisch-ruthenischen Beziehungen und die Teilung Galiziens.“

3) В році 1902 власністю і в заряді держави в цілій Галичині було 305.512 гектарів (на 7,849.251 гектарів).

4) Для цілої Галичини „Polen“ подає (без держ. земель):

	Разом	Українці	Поляки
Табулярна власність	2,393.782	87.285	2,306.497
Власність міст	426.642	130.055	296.587
Проча власність	4,728.460	2.427.020	2,301.440
Загально	7,548.884	2,644.360	4,904.524
	100%	35%	65%

Число населення східної Галичини (з повітом Березів) подає др. Михайло Лозинський (в книжці: „Die Schaffung einer ukrainischen Provinz in Oesterreich, Berlin 1915“) на **5,500.000 душ**, з яких розчисляє на Українців 62% = кругло 3,410.000 душ, на Поляків 25% = 1,375.000 душ, на Жидів 12% = 660.000 душ*), на Німців і пр. 1% = 55.000 душ.

Можна мабуть на певно прийняти, що в самім українським населенню східної Галичини несповна 91% (а не $94\frac{4}{10}\%$ як в р. 1900) припадає на селян-хліборобів, що значить кругло 3,100.000 українських селян-хліборобів у східній Галичині (без 10% українського населення в самім повіті Березів).

Спис з р. 1912 виказав, що всеї „рустикальної“ посілости у східній Галичині (з повітом Березів) припадає на Українців 2,311.911 гектарів. Та не вся „рустикальна“ посілість належить до селян-хліборобів. Є там приватні властители Українці, не-селяни, пр. священники, учителі, урядники, підурядники, емерити, парцелянти-посередники і т. д., а також українське населення повіта Березів. Не пересадимо мабуть, коли на власність тих всіх відчислимо 111.911 гектарів. Остає отже на власність 3,100.000 українських селян-хліборобів у властивій східній Галичині (без повіта Березів) 2,200.000 гектарів, значить **$40\frac{2}{10}\%$ всеї землі у властивій східній Галичині** (без повіта Березів), або пересічно на одну селянсько-хліборобську душу 71 арів (= $\frac{5}{8}$ десятини або несповна $1\frac{1}{4}$ морга.)

Та, при перегляді поодиноких селянських господарств справа представляється далеко гірше. Не всі господарства є рівномірні. Є селянські господарства майже 200 моргові і є такі, що мають низше 5 арів землі. На основі статистичних виводів і обчислень дра Бузека подає львівський „Економіст“ (ч. 6-7 з року 1911 стор. 107) таку табельку:

*) Др. Йос. Тененбаум в книжці „Żydowskie problemy gospodarcze w Galicyi“ подає число Жидів у східній Галичині точно: 659.706 душ.

Поділ рільничих підприємств в цілій Галичині по величині з року 1902:

Величина господарства	Число господарств	%	Занимають гектарів	% всеї землі	% селянськ. посіл.
нижше 2 га	597.959	49.5	660.000	9.2	15.6
2 — 5 „	404.203	33.5	1,415.000	19.8	33.3
5 — 10 „	149.948	12.4	1.125.000	15.7	26.2
10 — 20 „	38.582	3.2	579.000	8.1	13.6
20 — 50 „	8.126	0.76	284.000	4.0	6.7
50 — 100 „	2.567	0.21	193.000	2.7	4.6
понад 100 „	5.114*)	0.43	2,900.000	40.5	—
	1,206.499	100 -	7,156.000	100 -	100 -

На повисшій табельці бачимо, що в Галичині майже половина (49.5%) всіх рільничих господарств є так званими парцельними господарствами хліборобських пролетарів-халупників. Найсильніші з тих господарств не доходять навіть до 2 гект. землі.

Одна третина (33.5%) селянських господарств є дрібними господарствами, з яких найсильніші доходять ледви до 5 гектарів землі. На середні селянські господарства (5 до 20 гектарів) не припадає навіть $\frac{1}{7}$ часть всіх господарств, а на великі селянські господарства (20 до 100 гектарів) не припадає навіть одно на 103 господарств. Прочі господарства (понад 100 гектарів) є фільваричними господарствами великої посілости майже виключно в неукраїнських руках. З фільваричних господарств припадає пересічно одно на 116 всіх прочих рільничих господарств. До тої більшої табулярної посілости належать лятифундії 21 властителів, з яких кождий має понад 10.000 гектарів землі.

Коли до парцельних і дрібних селянських господарств долучимо господарства від 5 до 10 гекта-

*) тих 5114 господарств належало до 2669 властителів.

рів, які в Данії, Франції і т. п. зачисляються до малих селянських господарств, то бачимо, що в Галичині 95·40% всіх рільничих господарств (се є 95½ на кожних 100) є парцельними, дрібними і малими господарствами. А хоч тих дрібних господарств є в Галичині пересічно аж 95½ на кожних 100, то мимо того не займають вони разом навіть половини цілого рільного простору в Галичині, але за те займають поверх три четвертини (75·10%) самої „рустикальної“ посілости. Натомість середньої і великої селянської посілости такої величини, як в Данії, Франції і т. п., є в Галичині дуже мало (ледви 4·50%).

І ось в тім нерівномірнім розділі землі, в тім, що така величезна маса селянських господарств має так занадто мало землі, і що на українській землі майже вся більша посілість як резерва землі знаходить ся в руках неукраїнських, які з національної завзятости, навіть за великі гроші, в дорозі парцеляції не хотіли відступити землі українським хліборобам, — є третя, найголовніша і найважливіша причина лиха в нашім народнім господарстві.

Обдовження селян в Галичині.

Малоземельність українських селян в Галичині є найголовнішою причиною економічної, культурної, соціальної і політичної нужди і недолі українського народу в Галичині, причиною заморської еміграції українських селян, найголовнішою перешкодою для розвитку рільничого промислу — (пр. млинарського, молочарського, горальняного, пивоварного, цукроварного і т. д.) — і причиною надзвичайного обдовження селянської посілости. Для заспокоєння „земельного голоду“ селяни платять величезні ціни за землю, грішми позиченими на 8—120%, хоч куплена ними земля при даних відносинах (бодай до війни) — як се стверджують економісти — приносила пересічно ледви 3—40% чистого доходу. Від-

так сплачуючи одну позичку другою, при ріжнородних нових коштах, селяни впадають в щораз більші довги, з яких не можуть очиститися ні родичі ні діти, хіба що здоровійші і проворнійші рішаються ратуватися заморською еміграцією. Справедливо за-примітив Герц, що купуючи землю за величезні ціни, селяни купують властиво право на працю.

Гіпотечне обдовження селянської посілости в Галичині росло до війни з року на рік в застрашаючий спосіб. Так пр. з кінцем року 1901 гіпотечні довги селянської посілости в Галичині виносили 291,433.529 К., з кінцем 1902. р. 311,787.734 К., з кінцем 1905. р. 382,790.486 К., з кінцем 1906. р. 419,791.365 К. Розуміється, що не всі селянські довги були загіпотековані, а незагіпотекованих і ріжних особистих довгів не дасться обчислити. Обдовження дотичить головню українських селян в східній Галичині, бо від року 1904. обдовження в західній Галичині переважно обнижається.

Земельні відносини в західних краях.

Що до роздрібнення селянської посілости і перелюднення села не дорівнює Галичині і Буковині ніякий інший культурний край, крім Китаю (Хін), Дальматії та полудневої Італії. А хоч в деяких краях, пр. в Бельгії і в деяких краях Німеччини є також велике роздрібнення землі, то там дрібні посілости відносяться переважно до промисловців і промислових робітників, які лише побічно займаються управою рілі в огородовий спосіб.

Рільна господарка і земельні відносини в західних промислових краях є вельми інтересні. Рільна господарка ведеться там надзвичайно інтензивно, а видатність 2 моргів землі дорівнює видатности 6—8 моргів землі в Галичині. А в прочім навіть в Бельгії господарства 2—5 гектарові займають 40·6% всього земельного простору.

У всіх інших краях середні (5—20 га) і великі (20—100 га) селянські господарства є головними основами селянського хліборобства.

В Данії, як класичним хліборобським краю, було в р. 1901 господарств до 3 моргів 34·90% з простором всієї землі 10%, від 3—9 моргів 18·60% господарств з простором 3·90%, від 9—27 моргів 18·70% господарств з простором 11·90%, від 27—54 моргів 14·10% господарств з простором 21·40%, від 54—108 моргів 10·20% господарств з простором 28·70%, від 108 моргів вище 3·50% господарств з простором 33·10% всієї землі.

Навіть в Ірландії, де власниками землі є великі пани-льорди, і 78·40% всієї землі є в аренді, земельні відносини є корисніші для хліборобських господарств ніж в Галичині. В 1896. р. 11·30% господарств мали до 0·4 гект., 10·60% господарств від 0·4 до 2 гект., 26·30% від 2—6 гект., 45·40% господарств від 6—20 гект., 10·10% господарств від 20—40 гект., 4·20% господарств від 40—80 гект., а 2·10% понад 80 гектарів землі.

Велика Британія є класичним краєм аренди землі. Вже в 17. столітті великі пани-льорди викупили там з огляду на політичні привілеї майже всі земельні простори. Селяни користаючи з поплатности праці в промислі і торгівлі, яких розвиток англійське правительство від доби т. зв. меркантилізму сильно попірало, випродували свої ґрунти і переносилися до промислових і торговельних міст. Тепер більші властители ділять свої земельні простори на менші і більші фільваричні господарства і винаймають їх хліборобам-фармерам. В наслідок того правний поділ землі ріжниться там від господарського поділу. В Шкоції властители великих лятифундій (понад 4000 гект.) і більшої посілости (понад 200 гект.) займають 96% всього земельного простору.*) В Англії з Валією лятифундії і більша посілість мають на

*) „Dr. Stanisł. Głabiński: Wykład ekonomiki społecznej, Lwów, 1913“.

власність около 67% всієї землі, а лише решта землі припадає на власність селянську, головню середню і велику. Зі всього простору землі в Англії і Шкоції було в 1909. р. 88%, в Ірляндії 78·4% простору в аренді. Спис рільничих господарств в році 1908 виказав в Англії і Шкоції 508.619 господарств в аренді.*)

Економічний устрій Великої Британії є дуже інтересний не лише для земельних політиків але для всіх політиків світа. Хоч рільна господарка в Англії є дуже інтензивна, то одначе Англія мусить спроваджувати з інших рільничих країв річно 78% пшениці потрібної на прокормлення її населення і взагалі за спроваджені з інших країв середники поживи видає Англія денно 17 міліонів марок, з чого половина припадає за збіже і муку, а друга половина за мясо.**)

Мимо всього того природний приріст населення в Англії є найсильніший; населення в Англії подвоюється пересічно що 40 років — (в Галичині пересічно що 75—80 років). Вже економіст Мальтус висказав, що коли Европа не булаби залюднена, то самі Англіїці моглиби поступенно скольонізувати і залюднити цілу Европу.

Земельні відносини, великий промисл і природний приріст людности є головними основами т. зв. імперіалізму Англії, який лежить і буде лежати в конечнім інтересі всіх суспільних клас в Англії. Аграрна квестія повтарається і стає пекучою головню в краях рільничих, (в Ірляндії також нема промислу), де велика частина земельних просторів находиться в руках великих власників, які продукують екстензивно — (дешевим коштом) — на гуртовний вивіз і продаж. Рільна продукція у Великій Британії є побіч Бельгії найінтензивніша, виторена головню системою довголітньої

*) В тім 21·25% господарств до 2 гект., 45·58% від 2 до 20 гект., 29·70% від 20—120 гект., і 3·48% понад 120 гект. землі.

**) Dr. Josef Stoiser: Wirtschafts- und Verkehrsgeographie der europäischen Staaten, Wien-Leipzig 1912.

аренди, яка змушує арендаторів відбивати собі чинш найму і творити зиски дорогою видатности землі. При можливо найвисшій інтензивности рілньничої продукції для споживання свого краєвого населення, розділ землі — який стається пекучою справою при екстензивній господарці в Росії і на Україні — в Англії на ніщо або на мало-що придавсяби. Для Англії — (і для інших промислових країв) — є за те пекучою справою з одного боку забезпечення себе перед промисловою конкуренцією інших країв пр. Німеччини, і з другого боку забезпечення собі впливів у всіх хліборобських краях світа задля довозу збіжа, мяса, набілу і т. п. на прокормлення свого населення, та рілньничих сирівців для свого промислу.*)

В Німеччині земельні відносини в різних краях є різнородні. В кождім разі у всіх краях Європи крім Дальматії і полудневої Італії, селянська середна і велика посілість є далеко сильніша ніж в Галичині.**)

*) Ті впливи і т. зв. гегемонію хотіла Німеччина в теперішній війні вибороти для себе.

**) Перегляд земельних відносин в деяких краях:

К р а й	% %	0-4-2га	2-5 га	5-20 га	20-100га	понад 100 га
Буковина 1898	% господарств	57.7	27.1	12.1	2.6	0.5
	% всеї землі .	9.0	9.1	12.8	9.1	60.1
Морава 1896	% господарств	51.0	22.6	21.8	4.3	0.3
	% всеї землі .	10.0	8.8	33.2	18.2	29.7
Чехія	% господарств	45.6	24.8	22.7	6.3	0.6
"	% всеї землі .	6.3	7.6	28.5	22.9	34.7
Австрія дол. "	% господарств	38.9	17.7	31.0	11.7	0.6
	% всеї землі .	4.3	5.1	29.0	30.7	30.9
Угорщина 1895	% рілнь. прост.	5.8	9.0	30.9	10.4	43.9
Кроатія-Славонія "	% рілнь. прост.	8.5	17.3	42.6	5.5	26.1
Німеччина "	% господарств	58.23	18.28	17.97	5.07	0.45
	% всеї землі .	5.38	9.57	28.96	30.40	25.49
Бельгія 1880	% всеї землі .	22.9	17.7	22.6	36.8	
Франція 1892	% всеї землі .	13.7	24.8	28.7	32.8	

Земельні відносини в Росії і на Україні до революції.

В європейській Росії припадало до р. 1911. на неужитки 19⁰/₀ всеї землі, на ліси 39⁰/₀, на луки і пасовиска 16⁰/₀, а на управну землю решта 26⁰/₀.*)

Дореволюційний устрій земельних відносин в європейській Росії **) — (враз з Україною і Польщею) — основувався на земельній реформі з року 1861., коли то при освободженню селян з кріпацтва (панщини) наділено їх землею. В часі тої реформи населення 60 губерній європейської Росії числило 59 мільонів душ — (в р. 1917. числило вже 140 мільонів душ). Вже тоді 10—11⁰/₀ селян не одержало земельних наділів. З прочих селян наділено землею обильно 32·6⁰/₀, достаточо 39·7⁰/₀, недостаточо 27·7⁰/₀. Пересічний наділ на одну селянську душу виносив 4·8 десятини (= около 5 гект. 25 арів або 9¹/₈ морга)

В наслідок великого приросту населення припадало вже в р. 1900 в цілій Росії на одну селянську душу пересічно лише около 2·6 десятини, з окрема, на одну селянську душу в полуднево-західних губерніях пересічно 1·2—1·7 десятин, а в українських губерніях 1·5—2 десят.

Приріст хліборобського населення в Росії дає річно надвижку пересічно 2 мільони душ, які — при тамошній екстензивній господарці — не мають забезпечення в хліборобстві. Ті надвижки хліборобського населення відпливали в части до промислових міст, в части на Сибір або кольонізували східні і полуднево-східні губернії європейської Росії. Лише мала часть селян емігрувала до Америки і деінде. Найбільше селян емігрувало з чернигівської і полтавської губернії. Мимо того перелюднення росло щораз більше.

*) Professor A. L. Hickmann's: „Geographisch-statistischer Universal-Taschen-Atlas, Wien-Leipzig 1911.“

**) Проф. К. Г. Воблый: „Къ аграрному вопросу въ Россіи — (мысли и цифры) — Кіевъ, 1917.“

Для зарадження лихови засновано в р. 1882. „Селянський земельний банк“, при помочи якого до р. 1912. селяни закупили около 15,8000.000 десятин землі за 1 мілярд 600 міліонів рублів. Останніми роками купували селяни лише при помочи того банку річно понад 1 міліон десятин. Кредит був досить легкий і дешевий, одначе лише для заможніших селян. Чим лекший і дешевший був кредит, тим висші ціни платили селяни за землю. Високі ціни на землю і трудність кредиту для малоземельних і безземельних були дуже не вигідні для бідніших селян, які супроти того не могли прийти до землі.

Поділ земельної власности в 50 губерніях европ. Росції (враз з Україною) — в десятинах:

В л а с н і с т ь	Стан 1905 року в тисячах	Зміни до 1912. року в міліонах	‰ всєї землі	Не селянські	
				Ліси і неужитки	Надаються до управи
публична і т.п.	державна	138,086	34·94	134	4
	удільна	7,843	1·98	6	2
	церковна	1,872	0·47	5	3
	монастирська . . .	740	0·2		
	міська	2,043	0·52		
	військова і проч.	4,105	1·04		
	разом	154,689	39·15	145	9
приватна	Общинна: надільна .	138,768	35·11	33	35
	селяни	13,214	8·66		
	дворяни	53,169	11·18		
	купці	12,907	3·26		
	міщани	3,764	0·95		
	духовні	337	0·08		
	спілки і т-ва . . .	15,779	0·93		
	прочі	2,566	0·65		
загально *)		395,193	—	178,**))	44,**))
‰	не-селянських . .	—	—	45·0‰	11·23‰
	селянських . . .	—	—	43·77	

*) В тисячах: 395,193 значить 395,193.000.

**) В міліонах: 178, значить 178,000.000.

Число населення в дотичних 50 губерніях виносило з днем 1-го січня ст. ст. 1914. року 125,001.700 душ — з того 74·50% селян = 93,126.266 душ. Значить, в дотичних 50 губерніях припадало на селян — (надільних і приватних земель) — по станові володіння з року 1912. і по числові населення з 1914. року 43·77% всієї землі, а пересічно на одну селянську душу 1·86 десятини = понад 2 гект. 3 ари., або понад 3½ морга, — на середнє господарство у східних і полуднево-східних губерніях 12—13 десятин (= 13—14·20 гект. або 23—25 моргів) — на середнє господарство на Україні 3—5 десятин. У східній Галичині по станові володіння з 1912. року і числові населення з 1910. року припадало на українських селян 40·2% всієї землі, пересічно на одну українсько-селянську душу 5/8 десятини = 71 арів або несповна 1¼ морга, на середнє господарство 5—20 гект.; одначе таких середних господарств було в Галичині вже в 1902. році мало а іменно: від 5—10 гектарових 12%, а від 10—20 гектарових 3% господарств.

Видатність селянських ґрунтів в Росії є пересічно о 30% низша ніж земель тамошньої більшої посілости — в Галичині від року 1880. видатність селянських ґрунтів підноситься, а рентовність (головно через плекання худоби і власний, не наємний, труд) є висша ніж більшої посілости.

Російський аграрний політик і писатель Кауфман обчислив, що до наділення селян землею до тої міри, як в році 1861., требаби 73 міліонів десятин для 44 губерній; тимчасом запас управних земель в 50 губерніях вже майже як остання резерва землі виносить лише около 44 міліони десятин.

Населення в дореволюційній Росії подвоювалося пересічно що 60 років. Земельні наділи з року 1861. вистарчали до революції 1917. року. Як довго обійдеться в Росії без поновних аграрних заворушень після теперішних земельних наділів — се не належить до наших калькуляцій. Давнійше переселявалися селяни до східних і полуднево-східних губерній европ. Росії або на Сибір, де—як кажуть

деякі дослідники — на колонізацію надається около 1 мільярд десятин землі, се є $2\frac{1}{2}$ рази більше ніж запас всіх земель в дореволюційній європейській Росії. Чи буде можливість такого переселювання після революції, яка розбила Росію на кілька окремих республік, між ними і на окрему сибірську республіку — се річ аграрної політики дотичних республік.

До війни і з початком війни зачали були в Росії мабуть на серйозно думати про упромисловлення Росії. Упромисловлення мало визволити Росію від економічної експлуатації головно Німеччини, мало отворити Росії ринки збуту в Азії і на Балкані, дати працю, заробітки і доходи надвижкам безземельної людности у фабриках і торгівлі, та піднести податкові доходи держави. Упромисловлення мало бути переведене при помочи капіталів Англії, Франції і Америки, бо иншої можности на се не було. Чи після досвідів, які зібрали Англія, Франція і Америка в часі війни і „большевицької“ революції, будуть могли так скоро про стягнення їх капіталів думати які небудь російські правительства, а спеціально ті, що не узнають нічєї власности, зглядно чужу власність для себе „націоналізують“ — се річ Росії. Земельні відносини в Росії займають нас довше тому, що вони головно через общини є спеціальні в Європі, що вони були і є завсїгда головною основою хаосу в Росії і що з Росією через віки була звязана доля і ціле життє України, об яку російські відносини ще й дальше сильно ударяють, а для будови і будучности якої приходить ся нам тепер шукати відповідних твердих основ і шляхів.

Земельні відносини на Україні

представляє статистично (на слідуячій стороні)
табличка:

Поділ землі в 9 губерніях України в 1905. р. — в тисячах десятин:

Губернії	Разом	Власність			П р и в а т н а в л а с н і с т ь			Число насе- лення ^{1/1} 1914. р. в тисячах
		публична і т. п.	надільна	селян	дворян	купців, міщан, духовних, товариств	прочі	
Волинська . .	5,772.а)	653.	2,299.	158.	2,044.	544.	74.	4,079.6 а)
Катеринославська	5,571.	231.	2,531.	484.	1,185.	985.	155.	3,324.2
Київська . .	4,624.	424.	2,107.	115.	1,528.	443.	7.	4,728.4
Подільська . .	3,657.	277.	1,754.	64.	1,310.	251.	1.	3,952.6
Полтавська . .	4,197.	110.	2,195.	345.	1,080.	437.	30.	3,753.9
Таврійська . .	5,259.	535.	1,958.	832.	870.	1,000.	64.	2,007.2
Харківська . .	4,497.	226.	2,663.	260.	808.	519.	21.	3,403.
Херсонська . .	6,145.	688.	2,291.	493.	1,241.	1,130.	302.	3,618.5
Чернігівська .	4,384.	229.	2,329.	397.	789.	612.	28.	3,151.3
Загально б)	44,106.	3,373.в)	20,127.	3,148.	10,855.	5,921.г)	682.	32,018.7
	100·%	7·65 %	45·63 %	7,14 %	24·61 %	13·42 %	1·55 %	100·%

- а) В тисячах: 5,772 значить: 5,772.000. Число населення в тисячах: 4,079.6 значить: 4,079.600 і т. д.
 б) Не вчислені тут українські часті інших губерній, як **Холмщини, Бесарабщини** і прч.
 в) З загального числа 3,373.000 десятин публичних земель припадало: на державні 1,740.000, удільні 283.000, церковні 524.000, монастирські 79.000, міські 607.000 і прочі 140.000 десятин.
 г) З загального числа — в тисячах: 5,921. десятин припадало — в тисячах: на купців 1,835., міща 1,023., духовних 169., спілки і товариства 2,894. десятин.

Число населення в повисших 9 губерніях України виносило в 1914 р. 32,018.700 душ — з того 75% селян = 24,014.000 душ. Коли узгляднитися те, що від спису земель в 1905 р. до спису населення в 1914 р. прибуло селянам в дорозі докупна що найменше кількост тисяч десятин землі, вийде, що на селян на Україні припадало в 1914 около 53% всеї землі, а на одну селянську душу около 1 десятина = 109 арів 25 квадр. метрів, або несповна 2 морги землі. Коли з решти, 47% землі, яка оставала в неселянських руках, виділиться лише 17% на ліси, неужитки, міста і т. п., то при земельній реформі моглиби селяни одержати додатково що найбільше ще 30% землі, яка з дотеперішньою селянською землею, при подвоюванні українського населення на Україні що 60 років і при дотеперішній екстензивній господарці, заспокоювалаби населення України на около 50 років.

При наших міркуваннях згадаймо ще про теорію Роберта Мальтуса (1798), яка каже, що населення зростає в геометричній поступенности — (2 : 4 : 8 : 16 і т. д.), а харчі в тім самім часі побільшаються лише в арифметичній поступенности (2 : 4 : 6 : 8 і т. д.) Се розуміється так: з початку було людности пр. на Україні 2, після 60 років буде $2 \times 2 = 4$, після дальших 60 років $4 \times 2 = 8$, відтак $8 \times 2 = 16$, і т. д.; а що до харчів: на початку скількість їх була 2, після 60 років буде $2 + 2 = 4$, після дальших 60 років $4 + 2 = 6$, відтак $6 + 2 = 8$ і т. д. Вправді між економістами нема досі остаточної згоди на повисшу теорію Мальтуса, та все таки много економістів, статистів і природників (пр. Дарвін) годяться в засаді з тою теорією Мальтуса. В кождім разі ся теорія повинна також орієнтувати нас в справі земельної реформи і вона в найбільшій мірі поясняє нам, чому що кілька років після земельних наділів наступає поновно „голод на землю.”

З усіх повисших статистичних даних і міркувань випливають ясно і певно отсі загальні висновки:

1) Як в Галичині так і на Україні селяни мають занадто мало землі в своїм володінні і як на Україні так і в Галичині земельна реформа являється соціально-економічною і соціально-політичною konieczністю, яка в українській державі можливо найскорше мусить бути полагоджена.

II) Наділення хліборобів землею, навіть при спотребованні на ту ціль всіх запасів управних земель — при досегочаснім (екстензивнім) способі хліборобства — може заспокоювати населення лише на короткий час. Супроти того :

1) Земельну реформу треба так перевести, щоби забезпечити розвиток інтензивного (поліпшеного, видатнішого) хліборобства, і відтак треба даліше неустанно і всесторонно змагати до того, щоби інтензивне хліборобство як найбільше поширювало і поглиблювалося;

2) треба розвинути як найсильніше змагання і як найенергічніше дбати про розвиток промисловости і торгівлі на українських землях ;

3) треба завчасу приготовляти місця і плян для внутрішнього і евентуально заграничного переселювання безземельних і мало-земельних.

Головні основи земельної реформи.

Конфіскація чи викуп.

Соціалістичні партії на Україні, головню комуністи, домагаються конфіскації всеї землі через державу, се є відібрання землі за дармо від всіх досьогочасних власників на державну власність. Не лише землі публичні, але і приватні, не лише панські, але і селянські приватно-власні землі малиби без викупу, за дармо, перейти на власність держави. Значить, мало би бути скасоване приватне право власности на землю, так, що ніхто не мав би дальше права землю продавати, купувати, обдовжати та оставляти її в спадщині на власність своїм дітям, родині і т. д. Землю до ужитковання діставав би лише той і стілько, хто і скілько своїми власними силами зміг би обробити. Малося би полишити селянським господарствам т. зв. трудову норму, найвище до 15 десятин (= 28 моргів), одначе лише до ужитковання а не на приватну власність.

Противники соціалізації і конфіскації кажуть так:

Держава, ставши властителькою всеї землі, буде могла і дальше легко змінити висоту трудової норми і право ужитковання землі. Коли пр. державну власть загорнули би в свої руки „большевики“-комуністи, то переведуть селян-хліборобів на звичайних хліборобських робітників. Всі плоди землі йшли би тоді на рахунок комуністичної держави і доперва комуністичне правительство по своїй в подоби приділювало би селянам частину плодів до життя. Колиж — не дай Боже — якісь інші народи, пр. Москалі, Поляки, Румуни або Турки, завоювали би українську державу, то тоді московське, польське, румунське чи турецьке правительство переняло би

державну власть в свої руки, а з тим і землю в державну власність. І тоді українські селяни попали би в земельних справах цілковито на ласку і не-ласку чужонародних правительств і чужих держав.

Хто є за соціалізацією землі, той з konieczности мусить бути і за конфіскацією, бо не можливо викупити землю за чийсь гроші, та не мати можности стягнути ті гроші від тих, що були би лише робітниками на тій землі. Колиж знов сконфісковану землю продавалося би або арендувало за гроші чи за иншу відплату, то на основі загально прийнятої досі правної етики не було би справедливим, щоби гроші з продажі чи аренди сконфіскованої землі побирав той, хто силою, за дармо, сконфіскував землю.

Хто знов хоче набути сконфісковану землю на свою приватну власність, той, по перше, не може мати певности, чи хтось вже в найближшій часі, при поновнім перевороті, силою не сконфіскує знов йому. По друге, не може він жадати землі за дармо, бо се значило би жадати (за дармо!) привілею і монополію на особисте, довільне розпоряджування сконфікованою землею і на особисте збогачування себе коштом попереднього власника і коштом загалу, який також має право жити на землі і плодами землі. А коли новонабувець для забезпечення свого приватного права власности хоче за землю заплатити, то мабуть до ціни купна має сильніше право правний власник, ніж той, хто силою сконфіскував.

Причини і вина за сучасні земельні відносини належать до історії. Розсліджувати і осуджувати правні основи земельних відносин — починаючи від первісних історичних жерел і окремо що до кожного власника — не довело би до цілі.

Конфіскувати зглядно касувати приватну власність в тій цілі, щоби унеможливити оборот і спекуляцію землею, передавання в спадщині і обдовжанне землі, є, по перше, противне утреваленим віковою традицією поняттям западно-європейського — в тім і галицького — селянства що до права

власности і її обмежень. По друге, хоч такий наглий переверот в так маркантний, революційний спосіб дійсно відразу порішив би справу, то одначе в українській державі те саме і в тім самім часі дасться перевести відповідними реформами і законодавством, в менше драстичний і до понять нашого селянства більше примінений спосіб, — пр. справу обдовжання землі можна легко регулювати удержавленнєм кредиту і т. д.

Через досьогочасні гіпотечні вірительности заінтересовані справою земельної реформи найширші круги суспільности, як також краєві і позакраєві фінансові інституції і міжнародні капіталісти. Конфіскація землі задля соціялізації наразила би українську державу і український народ не лише на утрату морального і матеріяльного кредиту в інших державах, але майже на певно і на війну домашню і зовсім правдоподібно на економічну і оружну війну з іншими краями і державами — (через затоплення корабля дійшло до війни між Сполученими Державами Америки і Німеччиною).

Держава викупуючи поступенно, при помочи облігацій, більші посілости — як в новій Зеландії — може відпродувати або арендувати землю в першій лінії українським воякам, а відтак іншим селянам безземельним і малоземельним, евентуально за ратальною сплатою. Проти земельної реформи хочби при примусовім викупі — як в Новій Зеландії — не може бути значнійшого опору з ніякої сторони.

П р и м у с о в и й в и к у п — лекша справа. У всіх державах є таке право, що в інтересі загалу і держави можна обмежити право власників і можна відняти у них власність, одначе лише за в и к у п о м, пр. на будову залізниць і т. п., або, як в Новій Зеландії — примусовий викуп більших посіlostий в цілі наділення землею селян-хліборобів.

В кінци, коли селяни на Україні — де впрочім відносини через віки розвивалися инакше ніж в Галичині і дальше на западі — з р о з у м і л и д о б р е, що значить соціялізація землі, та до чого

вона дальше провадить, коли добровільно годяться на соціалістичну чи комуністичну земельну реформу і мають певність, що зможуть таку реформу своїми силами перевести і оборонити, то годі насильно накидати їм земельну реформу на приватнім праві власности. Вольному — воля. Коли годяться на конфіскату своєї приватно-власної землі, то дасться зрозуміти і те, що рівночасно домагаються конфіскати землі інших власників. Але домагатись конфіскати приватної власности у других, а не годитися на конфіскату своєї приватної власности — се уважав би культурний сьвіт несправедливим і до такої односторонньої конфіскати і інші держави не допустили би.

Супроти всього того селяни в бувшій східній Галичині, розваживши всі обставини, порішили зовсім справедливо домагатися відняття землі від досьогочасних нетрудових власників, одначе в дорозі в купу, евентуально примусового в купу — як в Новій Зеландії, а не за дармо в дорозі конфіскати. Міродатним при тім було і є западно-європейське почуттє і пошанованне для приватної власности, конституційне призвичаєнне до шляху соціально-економічних реформ і — як самі селяни кажуть — „згляди людськості і міжнародно-політичні“.

Селяни в Галичині відчувають і розуміють се, що евентуальні проби конфісковання приватної власности довели би в Галичині до далеко страшнішої пожежі ніж на Україні. В Галичині нема общин і нема стілько публичних земель, головно державних, що на Україні. Майже вся земля в Галичині належить до приватних власників. Коли на Україні, де селяни в р. 1905 мали лише $7\frac{1}{4}\%$ всеї землі в приватній власности, опір проти конфіскати приватної власности так сильно захитував і захитує українськї правительства, то які наслідки спровадили би проби конфіскати приватної власности землі в Галичині, де майже вся земля належить до приватних власників, і де около 60 % всеї землі належить до

приватної власности самих селян? Викликувати в хвилі самої початкової будови української держави після національно-політичної війни другу, соціально-економічну, ще завзятішу війну, до того ще евентуально і з заграничними силами, і то задля роблення самих комуністичних проб і досвідів, в успіх і пожиток яких галицькі селяни цілковито не вірять, і на які не дозволяють собі навіть самі робітники в промисловій Англії — се булоби безмежно не політичним...

Община — соціалізація землі.

Найбільше впливова на Україні партія соціалістів-революціонерів рішила дати селянам землю на т. зв. „общиннім“ праві, а не на приватно-індивідуальнім (особисто-окремім) праві власности. Отже **„община“ має бути головною основою, на якій маєтвся оперти земельна реформа і соціалізація землі на Україні.** Щож се є „община і общинне право“ володіння землею?

Много економістів є тої гадки, що в початках хліборобства люди гуртом і спільно занимали землю, спільно корчували ліси, порядкували, спільно управляли землею, а навіть спільно споживали її плоди, та що доперва з часом люди зачали ділити землю на індивідуальну, приватну власність. Так було пр. в Німеччині (Markgenossenschaften), де ще й досі остають т. зв. альменди, се є спільні пасовиска і ліси — (в Галичині т. зв. громадські „добра“). В Англії спільне володінне землею розв'язалося доперва в середних віках.*) У всіх Славян були також „спольноти“, та й досі ще у полудневих Славян є т. зв. „Задруги“, се є спільні родинні господарства. Од-

*) „Dr. Eugen von Philippovich; Grundriss der politischen Oekonomie, Tübingen 1908“.

наче деякі економісти — (Даргун, Гільдебранд, Бельов) — виказали, що і приватна власність землі основувалася вже в початках хліборобства. Мабуть було так, як кому де було безпечнійше, вигіднійше і можливо забиратися до хліборобства.

Власність землі в Росії через довгі віки (аж до XVI. століття, не була упорядкована, тай ще і тепер в глибоких сільських сторонах Росії не зовсім усталена. Де не видко було власника землі, і то такого, що мав силу оборонити свою землю, там хто хотів і міг брав землю захватом (окупація). Законів добрих не було, правне почуття в масах було слабе, суди були лихі і лихо зорганізовані, та найчастійше було до них дуже далеко. Впрочім землі в Росії було подостатком, тож селяни по волі чи з konieczности були байдужними на те, хто брав землю в захват. Коли один захватник не управляв захопленої землі, або був за слабкий, щоби свою землю оборонити, то захвачував її другий. З часом людей прибувало а землі не прибувало. Зачали повставати „змагання“—суперечки між хліборобами, що рівночасно захопили „участок“ або і тоді, коли один встиг захопити скорше, а другий що йно шукав, „аби захопить участок“. То знов якийсь захватник так напастував землю другого хлібороба, що сей другий „для святого спокою“ просив громадську чи „общинну“ власть, щоби приділила йому участок, хочби менший і гірший, та коби він вже раз мав спокій. З сеї чи иншої причини вмішувалися в такі справи о б щ и н н і в л а с т и (в Росії „мір“, на Україні „громада“) і порядкували по своїому. З часом общинні власті набрали такої сили, що зачали порядкувати всею околичною землею, яку назвали общинною, значить, **право власности всеї околичної землі задержали для общини**. Общинну власть і власність землі uznawali і державні власті, які пізнійше (1861) і самі наділювали селян землею лише на общиннім праві. Було з тим вигідно державним властям, які тим способом позбувалися клопотів виділювання селянам на місци окремих

парцель і удержування як пр. в Австрії катастральних, гіпотечних і податкових урядів. При таких відносинах селяни таки мусіли полагоджувати свої земельні справи при помочи місцевих общинних властей.

Община є досі головною господарсько-правною формою володіння землею, в центральній Росії від XV століття, — (там вона найбільше вкорінилася і виробилася) — на Україні від початку XIX століття — (тут вона трухлява) — а на Сибіри складається вона враз з колонізацією. Всі т. зв. надільні землі віддано (1861) селянам на общиннім праві.

Общині прислугує право „самі й орать, гуртом сіять, миром жать“.*) Право власності землі в общині прислугує лише цілій селянській громаді а не індивідуальним (окремим) особам. Однече управа землі ведеться о стілько індивідуально, що на общинну команду обробляють поодинокі господарства рівночасно, але лише приділені їм „участки“ (пайки), при чім обов'язує однаковий „сівооборот“ — (засіви збіжжя того самого рода). Общинник, се є член общини, має лише право користуватися землею (ужиткувати), а розпоряджатися общинною землею може лише за згодою цілої общини і „за законним приговором“. Общинне право володіння землею є лише для селян і на селах, а не в місточках і містах.

Община може обнімати ціле село і тоді називається простою, — (таких є найбільше) — або частину села і тоді називається роздільною або дрібною. Є і такі общини, що обнімають по кілька сел, і такі називаються складними або волосними. В деяких околицях, головно близше міст, общини трухлявіють і хиляться до розпаду, а на їх місці бере верх індивідуальна, приватна власність.

Найвисшою общинною формою є т. зв. передільна община. Є се така община, в котрій

*) О. Мицюк. „Община та земельна реформа. — Лубні. 1917.“

періодично, час до часу, вирівнують між селянами-общинниками переділи всеї або лише частини общинної землі. Опираючися на праві рівнання земельних переділів, селяни змагалися — суперечили між собою за землю, велася безустанна боротьба за землю, а се спричиняло щораз нові переділи землі. З часом творилися різні системи переділів землі, а в деяких околицях общинно-передільний механізм розвинувся до високого рівнання земельних переділів. З часом вирівнувано переділи: 1) на поодинокі господарства („хазяйства“), 2) на „ревизькі“ (?) *) мужеські душі, 3) на всі мужеські душі — (се найчастійше), 4) на робучі сили в господарствах. Є також переділи землі пропорціонально до літ життя і на рівномірні пайки землі для повних робітників-хліборобів, півробітників і не—робітників. Вкінці — головню в Херсонщині — зачали приділювати пайки землі і жіночим душам. Та, перевести рівномірні переділи землі в практиці є дуже трудно, а часто навіть і неможливо, пр. з природних причин, які творять гори, ліси, ріки, дороги, якість землі і т. д. Се витворило знов т. зв. п е р е в е р с т к у — (переміну) — земельних пайок, значить, в означених речинцях поодинокі господарства мусять перемінювати між собою на означений час ужиткованне поодиноких пайок землі.

В общині діти одержують до ужитковання землю не від родичів або в спадщині після них, але як члени общини. Зі смертю общинника його пайка переходить не на діти, але на всю громаду селян, на общину. На дітях не відбивається поведінка родичів; родичі-п'яниці, марнотратці, не можуть позбавити своїх дітей общинної землі, бо вона дістається їм від общини, а не від родичів. Чисельність дітей, родини, не відбивається на общинниках при земельних переділах; намножилося родичам більше дітей,

*) „Ревизька“ душа, походить мабуть від ревизій, які у XVIII. століттю відбувалися в Росії в справах поголовного податку, за який відповідала ціла громада.

то на кожду дитину дістають дальшу пайку, неначе премію (нагороду) за сповнення закону: „ростіте, множітесь і наповняйте землю“.*)

Противники общин підносять проти них пр. такі закиди:

1) Община є старосвітською, невільничюю інституцією. Общинна господарка є лише на селах. Заведення общинної господарки в містах, де є різні люди, з різним вихованням, на різних становищах, з різними природними спосібностями, з різними науками і культурою, з різними культурними потребами і т. п., убилоби в містах всілякий поступ і культуру і зділалоби культурних людей невільниками некультурности. Община не допускає на села ширшого, міського, господарського світогляду, міських промислових способів господарки, тамує піднесення сел до висоти місточок і міст, а тимсамим приплив поступовости і висшої культури з міст на села.

2) В общинах є примусовий „сівооборот“, гуртова обробітка нив, гуртова оранка, волочінка, сіянка і т. д. І тому господарка в общинах є ще двопільна і трипільна, отже старосвітська, екстензивна. В общинах ніхто не може легко, свobodно і самостійно розвивати свої хліборобські поступові помисли і досвіди, пр. плекати огородництво, садівництво, а навіть пчільництво і расову худобу, спеціальні роди збіжа, ярин, паші і т. д.

3) Община не допускає до витворення приватної власности землі і пошановання для чужої власности, а тимсамим не допускає до індивідуаль-

*) Примір старорежимної політичної ідеології в Росії: На критику екстензивного хліборобства в Росії, відповів мені один галицький москвофіл-політик (перед війною): „Інтензивна господарка на заході мусить поміщатися на малих клаптиках землі, мусить видобувати з малих клаптиків землі як найбільше плодів, а екстензивна господарка потребує для продукції широких просторів. І тому російські мужики будуть мусіли здобувати нові землі для своєї продукції а тимсамим і для розросту Росії. І тому Росія буде велика — велика“...

ної економічної спеціалізації і до творення інтензивної господарки.¹⁾

Історія виказує, що общинна господарка стояла завсігди на примітивнім ступні, і тому на заході общинна власність розв'язувалася, а на її місце виступала приватна власність і індивідуальна господарка, яка з часом розвивалася щораз інтензивнійше.

4) Бажання і домагання нових „переділів“ і „переверсток“ завсігди підбадьорують і бунтують одних селян проти других, витворюють між людьми зависть, суперечки і боротьби за землю. Кождий хоче виміняти свою лихшу за чужу добру землю, а управляти не хоче, знаючи, що при нових переділах і переверстках його участок може дістати хто инший. З тих причин на якийсь час перед новими переділами і переверстками всі перестають загноювати свої участки і радше вивалюють гній

1) Системи хліборобської господарки: 1) Двопільна, коли часть піль засівається, а друга часть спочиває відлогом як пасовиско, щоби відпочинок і худоба справили її в натуральний спосіб. В Росії відлоги спочивають нераз роками. 2) Трипільна, коли часть піль засівається озиминою, друга часть яриною, а третя часть відпочиває відлогом як пасовиско для натурального справлення. 3) Плодозмінна система — (як майже всюди в Галичині) — де що 3—5 років землю навозиться гноєм і що року змінється сівоборот. Земля рідко де остає облогом. 4) Пашна господарка — як в Данії і щораз більше в Англії: землю справляється як найліпше натуральними або штучними погноями і управляється переважно найліпші роди паші для худоби. При тім плекається масами худобу найліпшої раси, продукується набіл, масло, сири, яйця, мясо і різні худобячі сирівці — (шкіри, шерсть, роги і т. п.) — на гуртовну продаж в промислових краях, а за гроші спроваджується збіжжє і все, що потрібне до життя. 5) Вільна господарка є огородовою — (в Китаю (Хінах) і в густо залюднених околицях промислових міст). Землю що року сильно і ріжними навозами гноїться і на малих кусниках землі управляється мішано ріжні роди збіжжя, головню ярин. В Китаю засівають пр. пшеницю наперед на розсаду, а відтак розсадники — як у нас капуста — пересаджують. Видатність з одного кірця доходить до 120 кірців.

в ярк, ніж мають везти в степ, за десятки кілометрів.

5) З причини переділів і переверсток ніхто не може пізнати добре властивостей землі та полюбити і відповідно її управляти.

6) Переділи і переверстки є дуже невігідні і шкідливі для господарств ось пр. і тому: Господар добрий і дбалий, виправив свій учасок, розвинув господарство, придбав гарний інвентар в знарядях і худобі. Тимчасом при переділах чи переверстках мусить міняти свій учасок за учасок малоземельного або „лентя“ (ледаря, марнотратника). Лентяй запустив свій учасок і загирив свій інвентар, а малоземельний не мав чим справляти. Малоземельний або лентяй одержавши при переділах чи переверстках виправлений учасок першого і не маючи відповідного інвентаря, не може належито справляти і обробляти нового участка, і земля вкоротці заморочується, а лентяй знов „чигає“ на инший добрий учасок. А знов господарний селянин одержавши заморочений і заущений учасок з жалю знеохочується і йде в сліди лентяя; або одержавши значно менший учасок, не має на чім і до чого удержувати свій інвентар і випродує його за безцін.

Знайти аренду землі — не завсігди трафиться, а впрочім переміщування робучих сил і інвентаря на аренду, з одного місця на друге, дуже невігідне. І так затрачується народний капітал і йде марнотратність сил, охоти, енергії і господарности. — Що по причині переділів і переверсток і будова господарських будинків не може підносити і розвиватися — се річ легко понятна.

7) Або таке: Родичі — пияниці. Діти і родина знають, що через піянство родичів вони не тратять права до земельних участків і не мають інтересу в тім, щоби повдержувати родичів від піянства. Росте і розвивається отже неморальність, марнотратність і ліниство.

8) Общинник невдоволений одержаним при переділах чи переверстках учаском, або задля якоїсь

иншої химери, переноситься до міста. Та не скаже собі: „Я мушу чесно дороблятися головою і десятима пальцями“. Він думає собі так: „Пощо я маю напружатися, мучитися і роздумувати над тим, якби то виробитися на доброго робітника, промисловця, купця і т. д. Як можна так перемаркирую „бродягом“ до нових переверсток, а тоді верну до села і знов дістану добрий участок.

9) Численність дітей в родині не впливає при переділах на величину участків. Менше чи більше число дітей в різних родинах дістають при переділах звичайно по рівномірній пайці. Та, звичайно чоловік господарний і мислячий має більше затруднений ум. А затруднений ум, духова праця — як се виказує наука і статистика — та жура, пр. за виховання і забезпечення дітей, ділає чоловіка менше родним. Тимчасом пусті та за те свободні голови з „широкою русскою натурою“, „вживають світа“ по закону: „ростіте-множітесь“, і за те при переділах дістають премію...

Економісти в краях центральної і західної Європи бачать в общинах середньовічну хліборобську систему, а деякі з них кажуть, що община допровадила хліборобство в Росії до руїни. Навіть самі російські вчені, як Чічерін, Сергієвіч і Мілюков, заявили, що російську общину сотворила система урядової політики: а б с о л ю т и з м, ц а р а т т а к р і п а ц т в о. Не вірили в те Кочаровський і Кауфман, які казали, що община творилася по причині земельної тісноти. Та се знов видається неімовірним, бо коли в р. 1917 було в Росії 140 мільонів душ, а в 1861 р. 59 мільонів душ, то хіба в XV. віці, коли зачались творити російські общини, не могло бути в Росії земельної тісноти.

Т. зв. западники — (прихильні запад. культурі) — бачать в общині докази культурної одсталості Росії і кажуть, що община в Росії зникне з часом так само, як зникла в західних краях. К. Кавтський в згаданім на початку творі сказав, що російська общинна господарка знаходиться на ступни середних

віків. Російські соціал-демократи, марксісти, ставляться ворожо до общини, кажучи, що вона задержує технічний поступ, консервує екстензивну господарку і не має нічого цінного в собі.*)

Урядовим указом з 9. грудня 1906, а відтак законом ухваленим думою з 14. червня 1910 (за Столипіна) дозволено ділити общинні землі на приватно-індивідуальну власність. Установлено земельні комісії — (в р. 1910 працювало в них 5120 землемірів), які на зголошення селян переводили поділ земельних общин. Від 1906 до кінця 1914 р. на 12 мільонів селянських господарств, — (не всі общинні!) зголосилося до виділення з общин 2,816.483 господарств. Комісії не були в силі дати собі раду з полагоджуванням зголошень. Се свідчить мабуть виразно, що селяни бажають визволитися з неволі общин. Найбільше приватно-індивідуальних господарств виділено в українських губерніях, де селяни настроєні більше індивідуалістично — (їх приповідка: „що гуртове, те чортове“).

Російські славянофіли і консервативні правительства відносилися прихильно до общин; ті останні тому, будьтоби община не допускає до пролетаризації селян і до поширення серед них соціалістичних ідей. (О скільки се правда — показала революція). Демократичнійші правительства (пр. Столипіна) були тої гадки, що в общинах містяться жерела нігілізму і завязки комунізму, а земельні переділи і переверстки не допускають до виплекання в селянах любови до землі і ослабляють в них почуття і пошановання до всякої власности.

Як раз головно з тих останніх причин община мала і має оборонців в партії соціал-революціонерів і т. зв. „большевиків“, які в тої гадки, що через общини Росія стоїть ближше до соціалізму ніж західна Европа. Одначе здається, що російські общини мають в хліборобстві подібні основи, як мали в ре-

*) „Н. Ленинъ (Вл. Ульяновъ): Аграрный вопросъ въ Россіи къ концу 19-го вѣка, — Москва 1918.“

меслі і промислі середньовічні цехи, які відтак були розбиті мануфактурою в окремих майстернях. Отже не можна бути тої гадки, що через цехи здійснився би соціалізм. Задля повисшої політично-партійної теорії накидається менше або більше насильно селянам на Україні соціалізацію землі на разі на праві „передільних общин“, а в „большевицькій“ Росії на праві комунізму*).

Індивідуальна власність землі.

Власність — се право певної особи до цілковитого володіння річами. Індивідуальна власність — се особиста окрема власність, привязана до даної особи. Приватно - індивідуальна власність ґрунту значить таке право, на основі якого дана особа як власник може цілковито володіти і довільно розпоряджати виразно означеною пайкою (участком) землі. Значить, може своєю особисто окрему, власну пайку землі свobodно, коли і як хоче, управляти, продати, дарувати, замінити, арендувати, обдовжати і т. д.

Система індивідуальної власности була і є одною з головних основ суспільного устрою в цивілізованім сьвіті. Та проти тої системи вже від давних віків підношено різні закиди. Відтак від часів великої французької революції боротьба проти ньої ставала щораз завзятійшою. Головно соціалісти і комуністи поборюють систему індивідуальної власности, закидаючи, що вона є жерелом людського egoїзму (самолюбства) та всіх лих і злочинів на

*) Латинське слово „коммуніс“ значить: спільний-рівний. Соціалізм змагає до економічної спільности користовних (nutzbar) річий і середників продукції, а комунізм іде ще дальше і змагає до всесторонньої економічної спільности і рівности, навіть що до споживання, без огляду на соціальні ріжниці і відносини між людьми („Anton Menger: Neue Staatslehre, Jena 1906“).

землі, жерелом в и з и с к у людської праці, та економічної і правно-політичної нерівності, гнету і несправедливості, що провадить до громадження в руках немногих власників маєтків, при помочи яких вони відтак панують над цілою трудовою суспільністю.*)

По теоріям наукового соціалізму Кароля Маркса і Фрідріха Енгельса індивідуальна власність землі, фабрик і всіляких середників продукції є одинокою основою сучасного капіталістичного устрою, та нерівності і несправедливості між людьми. Капіталісти і всі власники є упривілеєні не лише через те, що вони є індивідуальними власниками середників продукції, але і через те, що лише вони можуть користати з права свобідного договору при наймі праці. Робітники притиснені голодом мусять винаймати свою працю по цінам, які зволють дати капіталісти (взагалі всі власники). Соціальна рівність і справедливість може бути лише в р о б і т н и ч і й державі — (соціалістичній), в якій земля і всі середники продукції перейдуть на власність цілого загалу в державі, — (се булаби повна соціалізація), а члени держави як трудовики-робітники будуть одержувати цілу вартість свого труду. Всі економічні вартости продукує лише праця. Часть вартости праці робітників, т. зв. н а д в а р т і с т ь, присвою-

*) „Предтеча“ революційного соціалізму, французький писатель Ж. Ж. Руссо написав: „Хто перший огородив кусник землі і сказав: „Сей кусник належить до мене“, і ко-
му легковірні люди повірили, той був оснувателем горожан-
ського („буржуазійного“) устрою“.

Англієць Адам Сміт був оснувателем індивідуалістичної економічної науки. Його економічні засади такі: 1) „Кожний чоловік сам найліпше знає або повинен знати, що для нього найкористнійше, і 2) Хто в господарських справах поступає так, як велить йому його приватний інтерес, той пособляє також інтересови загалу. Нехай другий, третій і всі таксамо поступають, то і загал піднесеться економічно. Єсьмо певні, що дістанемо поживу від масара, пекаря, шивовара і т. д., не тому, що вони нам зичливі, але тому, бо вони знають, що в тім лежить їх власна користь, (заплата, заробок, зиск)“.

ють собі в сучасних буржуазійних державах власники-капіталісти і ньюю індивідуально багатіють.*)

Оборона індивідуальної власності в головних основах вела і ведеться в отсих напрямках:

Конечна потреба обробляти землю і інші дари природи, задля витворення засобів до життя, провадила до поділу праці на відповідних кусниках землі. Се провадило далше до творення окремих господарств на занятих кусниках землі. Господарські забудовання та хліборобський живий і мертвий інвентар не дадуться переносити легко з місця на місце. Повстали сталі осідки. Заняття, огороженне, забудованне і обробленне даного кусника землі надавало дотичному трудовому хліборобови першенство до даного кусника землі. Се виходило з природного відчуття і розуміння як його так і всіх інших людей, і се природне відчуття і розуміння названо правом. Людей приростало, росли і людські потреби, а земля і дари природи по свідомости людей оставали в ограниченій кількості. Природне, бо вроджене відчування хліборобом потреби забезпечення собі і своєму потомству оброблюваного кусника землі як одинокої найпевнішої основи життя і екзистенції перед забором чужинців, як також тих, що „непрошені ним приходили на світ пізнійше і не з нього“ — (Мальтус — Мартензен), потреби забезпечення ладу і порядку в хліборобській управі землі, провадило хлібороба до злуки з дальшими сусідами. Вони утворили владу, яка враз з ними узнала першенство їх і їхніх природних наслідників до оброблюваних ними кусників землі. Так повстал індивідуальна власність — (фізіократи).

*) Англійський соціаліст Sidney Webb виказав нестійність теорії Маркса про „надвартість“ як і теорії Лясаля про т. зв. „залізний закон“. Німецькі соціалістичні ревізіоністи — (головно Бернштейн, Давід, Шіппель) — своєю критикою „Марксизму“ спровадили були напрям соціалізму в Німеччині зі шляху революційного (насильного перевороту) на шлях еволюції (поступенних соціальних реформ). Однак програна Німеччиною війна заострила соціальну боротьбу.

Хліборобське о б р о б л ю в а н н є землі, капітал і труд ложені в землю, надавали землі відповідну форму і відповідне виправлення — культуру. Той капітал і труд творили вартости, частину яких через цілий час хліборобської праці „присвоював“ собі як свого рода „на д в а р т і с т ь“ „природний капіталіст“ — з е м л я. Много вложеного капіталу і вартости праці трудового хлібороба, а не раз і цілу його працю, нищила природа — (пр. елементарні катастрофи). Дальшу частину вартости праці трудового хлібороба, також як свого рода „на д в а р т і с т ь“, „присвоювала“ собі с у с п і л ь н і с т ь, яка жиючи його хліборобськими продуктами визискувала його труд в дорозі споживання, використовуючи при тім малі економічні і культурні потреби трудового хлібороба і його культурну, економічну, соціальну і політичну залежність — (рабство, кріпацтво і т. и.). Головно на рахунок праці хліборобів творилася культура, з якої користали всі інші класи в далеко більшій мірі ніж трудові хлібороби. Претенсії трудових хліборобів до тих „надвартостий“ остаючих від віків в землі і в суспільнім життє, (яких частини відчують хліборобські покоління пр. як гіпотечні довги,) витворили для хліборобів п р а в о е к в і в а л е н т у у формі п р и в а т н о г о права власности на землю, якого відтак зачали надуживати головно нетрудові власники-спекулянти.

Власність є основою цілого суспільного устрою, родини, громади, права, держави, ладу і порядку, особистої свободи, поділу праці, та цілого цивілізаційного розвитку. Касувати індивідуальну власність, відразу і нагло, значилоби бурити цілий суспільний устрій, а навіть і основи цивілізації. Не мислиме, щоби сотки і тисячі мільонів ріжнородних людей стали на скорі ідеально досконалыми. Тож і суспільні і політичні устрої не можуть відразу бути ідеально досконалыми. В хибах людей і в хибах суспільних і політичних устроїв містяться і хиби інституції власности. В міру роз-

витку цивілізації реформуються суспільні і політичні устрої, а враз з тим реформується поступенно у всіх цивілізованих державах і інституція власности через відповідні обмеження -- (пр. скасування панщини, примусовий викуп на будову залізниць, обмеження в гірництві, лісництві, риболовлі, ловецтві, в праві будівлянім, комунікаційнім, фабричним, скарбовім і т. д., примусовий викуп нетрудових більших посіlostей задля наділення землею хліборобів — як в Новій Зеландії і т. п.).

Людський егоїзм є вроджений кожному чоловікові і кожному народові, бо сама природа спонукує як кожде сотворінне так і чоловіка до заховування свого життя і екзистенції. У диких людей егоїзм є найсильніший, доходить до звірячости і людодства. Дикі народи, не виховані в системі власности і поділу праці, не відчують моральних скрупулів на вид нужди других і не відступають другим добровільно нічого в ім'я висших засад, ідеалів справедливости, як се діється у цивілізованих народів. Люди убагороднені цивілізацією, суспільним і політичним устроєм і життям, державою і правом, учаться панувати над своїми егоїстичними спонуками, виробляють в собі висші засади і ідеали етичні, культурні і підносяться на щораз висший ступінь етичного розвитку ніж народи без сталих осідків, се є народи, що не знають власности землі і упорядкованого суспільного життя. Стан диких народів не є щасливіший через те, що у них є маєткова рівність. Впрочім та рівність є лише позірна через те, що вони темні і не уміють продукувати, та живуть загально в великій нужді і недостатках. Натомість у цивілізованих народів твориться нерівність через різниці в просвіті, культурі, і в умілости використання вартостиздобутків економічного і технічного поступу. І тому суспільні реформи в цивілізованих державах змагають щораз більше до того, щоби уможливити як найширшим масам набування відповідного знання з поля техніки і цілої культури.

Власність є основою і спонудою до економічної самодіяльності і інтензивної продукції.

Визиск праці був найбільший в часах рабства; зменшився в часах кріпацтва, а відтак уступає щораз більше під впливом розвитку техніки, рівноправності суспільних клас, суспільної етики і законодавства. Допускаються щораз більше різні суспільні верстви до політичних прав, розвивається правна охорона праці, розвиваються реформи шкільництва, реформи скарбові, які пересувають щораз більше податків з бідніших на багатших і т. п. і т. д. Все те свідчить, що в суспільних устроях опертих на індивідуальній власності враз зі зростом цивілізації устає і визиск праці і не лише не розвивається здичинне обичаїв, але противно розвивається поступ до щораз ліпшого.

Впрочім жерелом невдоволення, соціальної вражливості і революційності головно соціалістичних і комуністичних робітників, які найбільше рішучо виступають проти інституції індивідуальної власності, є не так їх лихе економічне положення, яке пр. в останніх часах що до робітничих платень стало подекуди далеко ліпшим, ніж т. зв. інтелігентного пролетаріату і всіляких урядників, як головно їх одностороннє політично-партійне виховання і головно психічне відчування пр. фабричними робітниками „перманентного“ (постійного) браку індивідуальної свободи, прикрої, монотонної, механічної праці та недостаточного респектовання суспільної вартості їх праці. Супроти того революційний соціалізм і комунізм, опираючися на робітниках, змагають властиво засадничо до здобуття і забезпечення для робітників індивідуальної свободи шляхом обмеження зглядно знищення індивідуальної свободи інших клас, основаної на індивідуальній власності.

Та до зміни соціальних відносин веде певнійше шлях соціальної еволюції і соціальних реформ, ніж шлях наглих переворотів, які змінюють головню лише форму, а не зміст життя. Соціальні нерівності робітників можна регулювати в дорозі реформ, пр. через скорочення часу праці, через частіші платні відпустки для робітників задля урізноморядження їх життя, через відповідне соціальне забезпечення робітників на старість, на случай нездатности до праці і т. п., через піднесення духової і товариської культури робітників, через реформи в суспільнім вихованню цілої суспільности і т. п., і т. д. Все те переводиться вже дуже інтензивно в більше цивілізованих, західних краях.

Життя суспільности може розвиватись нормально лише тоді, коли ґрунтується на розумних компромісах. Чим краще розвивається цивілізація, тим більше вирівнюються культурні і соціальні різниці між поодинокими класами, і творяться тим сильніші основи і ґваранції для справедливих компромісів.*)

*) Т. зв. партії соціальних реформ, опираючися на науці, звертають увагу на те, що механічна праця через свою монотонність (однаковість), відвічальність, та економічну, соціальну і політичну заґвисимість, є вправді не невільничою, але одною з найприкрішших. Прикрість механічної праці відчулиби селяни, коли пр. через ціле своє життя мусілиби — і то під замкненим небом — по 8—10 годин денно лише жати, або лише косити і т. п. — (без зміни праці), або коли умово працюючі мусілиби щоденно те саме писати або т. п. Головно з того боку невдоволення робітників заслугує на відповідне узґлядення.

Соціалізація чи індивідуалізація.

(Міркування).

Погляди в справі земельної реформи на Україні діляться на 4 головні групи шляхом програм за: 1) соціалізацією, 2) індивідуалізацією, 3) муніципалізацією і 4) націоналізацією землі. Під соціалізацією в ширшій, властивій значінню, розуміється злуку всіх окремих (індивідуальних) господарств в одно суспільне господарство, в спільну господарську одиницю. Соціалізація землі на основах т. зв. передільних общин малаби бути лише частинною соціалізацією, т. зв. етапом (переходом) до властивої соціалізації.

Вже сама назва соціалізація відстрашує не лише великих капіталістів-власників але і всіх селян як приватних власників землі в західних краях і в Галичині, де соціалізацію розуміється лише в ширшій значінню, се є, в значінню повного соціалістичного устрою. Тимчасом за такою ширшою соціалізацією землі і інших середників продукції виступають на Україні не всі соціалісти, а лише головні комуністи, або т. зв. „большевики“. Соціалізація у вузшій розумінню змагає до скасування приватного права власности на землю, одначе мабуть лише на разі в тій цілі, щоби земля перестала бути предметом ріжнородної спекуляції, а передовсім торговельної спекуляції, в тім і жерелом т. зв. земельної ренти.*)

*) Теорія Давіда Рікарда розуміє під земельною рентою даремний дохід з землі, побираний власником незалежно від власної праці і від капіталу вложеного в проукцію. Рента з землі I. класу (се є найліпшої якості) є найвиша, а відтак чим гірша земля, тим низша рента.

Сучасна економіка надає земельній ренті вузше і ширше розумінне. Під земельною рентою у вузшій значінню розуміє ренту Рікарда, одначе лише відносно до землі остаючої в хліборобській продукції і коли при тім узглядняється потреби всіх країв і народів, які остають зі собою у відносинах економічного обміну. — Під рентою в ширшій значінню розуміє чистий дохід з землі, (се є дохід, який остає після потручення коштів управи).

Історія — (головно чужі пановання) — а по части може і природа витворили в українськiм народі деякі слабi сторони в бiльшій мiрi нiж у инших щасливiйших народiв. Пр. темнота, добродушнiсть аж до легкодушности і легковiрности, часто ледарство, нахил до п'янства, до боргiв і т. п. є в українських хлiборобiв — на жаль — дуже значнi. Чужонароднi спекулянти визискували і визискують всi тi лихi сторони українських хлiборобiв на свою користь і в тiй цiлi далше деморалiзують нарiд. Необмежене приватне право власности на землю дало би можнiсть рiзним головнo чужонародним спекулянтам визискувати і далше деморалiзувати українських хлiборобiв, вивласнювати їх і спекулювати землею. Отсе мiж иншими є головнoю причиною змагань до соціалiзацiї землi на Україні. Коли земля була би власнiстю загалу громади або держави, тоді нiякий приватний чоловiк не мiг би спекулювати землею. Земля була би вiддана до управи тим, хто власними силами її управляв би. Управа могла би бути ведена iндивiдуально, се є окремо кожним поодиноким господарством, або колективно, гуртово. Земля могла би навіть в спадщині переходити з родичiв на діти, одначе лише такi, що власними силами її управляли би. Не можна би було обдовжати землю, а властиво нiякий приватний лихвар не давав би боргiв, бо в разі потреби не мiг би злiцитувати землю. З всего того не було би небезпеки для українських хлiборобiв, бо своя українська громада чи навіть сама українська держава будучи властителькою землi не проганяла би своїх українських хлiборобiв з землi.

В тiм значiнню соціалiзацiя землi була би лише найрадикальнiйшим обмеженнем приватного права власности на землю і в практицi вiршала би за одним замахом те, до чого на заході стремиться дорогою поступенних обмежень приватного права власности. Примiром: В Австрiї цiсарським розпорядком з 9./8. — 1915, В. з. д. 234. заряджено, що приватний власник-хлiбороб лише

за дозволом спеціальної земельної комісії може в дорозі продажу позбути свою хліборобську землю понизше норми потрібної до екзистенції його родини.

Отже, що хліборобови з того, що формально остає він приватним власником землі, коли в практиці без дозволу земельної комісії не може довільно своєї приватно - власної землі позбути? Таксамо можнаби законом постановити, що лише державний банк мавби право уділяти позички на землю (т. зв. удержавленне кредиту). Тоді ніякий приватний чоловік чи приватна інституція не далиби позички на землю, бо в разі, коли хлібороб добровільно не сплативби довгу, приватний віритель не мігби стягнути своєї вірительности в дорозі примусової ліцитації ґрунту хлібороба-довжника. В практиці отже виходилоби в результаті до певної міри на одно, як при помочи соціялізації землі на Україні, так пр. в Галичині при помочи відповідних обмежень приватного права власности. Одначе лише до певної міри, бо все таки дорогою обмежень приватного права власности не можна дійти аж до тих границь, до яких можнаби дійти — і то вже легко — при помочи частинної соціялізації землі, яка являється найголовнішим і мабуть останнім етапом до повної соціялізації землі на основах комунізму. В кождім разі навіть частинна соціялізація землі відбиралаби хліборобам всі психологічні і економічні спонуки — як про се свідчить історія общин — і витворювалаби в хліборобах почуттє не певної будучности на случай внутрішньо-державних і міждержавних політичних катаклізмів...

За соціялізацією землі на Україні агітують між иншими такими аргументами:

1) Земельна реформа повинна бути як найскорше переведена. Се можливе лише при соціялізації землі, при якій громада-община зглядно загал народа взявби відразу даний земельний простір і відразу переводивби общинну зглядно колективну

(гуртову) управу землі. При поділі землі на приватну, індивідуальну власність, треба би довго ждати на списи людности і землі, на поміри і поділ землі на окремі пайки, (парцелі), на різні загоди між власниками і т. д. Все те відпало би при соціалізації.

2) При приватній, індивідуальній власности землі не можливо усунути торговельний оборот і спекуляцію землею і приватне обдовжанне землі. А вже сама можливість обдовжання приватно-власної землі витворює часто у приватних властителів легкодушність, ледарство і дає основи для лихви в різних формах і для спекуляції різних лихварських посередників. Все те відпало би при соціалізації.

3) Лише на більших просторах землі є можлива колективна (гуртова) управа при помочи різних машин і технічних уліпшень. При роздрібненню землі не можливо перевести різнородні меліорації (уліпшення). Не можливий також розвиток рілньничої промисловости, як молочарства, млинарства, промислу броварняного, горальняного, цукроварного і т. д. Не можливо також організувати резерви робітників для фабричної промисловости і інших заводів, бо кожда хліборобська душа є увязнена приватною власністю і занадто перенята і занята своїм хочби як малим клаптиком землі.

Земля великої посілости на Україні — (т. зв. економії) — видає около 30% більше ніж дрібна селянська посілість. При поділі більших посілостей на дрібні, селянські, з малі є видатність продукції. Господарські і культурні потреби дідичів (поміщиків) були великі і різнородні. Для задоволення своїх потреб при помочи доходів з продажу хліборобських продуктів більші власники старалися як найбільше продукувати. Коли поділиться більші посілости на дрібні селянські, то селяни не зможуть уживати висшої техніки до управи землі. Селяни не розуміють належито потреб міст і цілого загалу та схочуть продукувати головно лише для своїх потреб. А їх потреби господар-

ські і головні культурні — малі. Селяни заспокоївши свій „голод на землю“, не з'організовані і не контрольовані при хліборобській продукції на своїй приватно-власній землі, попадуть в „квієтизм“ (душевну і фізичну дрімку) і хліборобська продукція може змаліти понад 300%. Все те вийшло би на велику шкоду для загалу, для держави і для культури і наступив би великий скрут і дорожнеча на харчі. Головна річ повинна лежати не в тім, що би кождий мав свій окремий, малий, приватно-власний земельний варстат, але в тім, що би цілий земельний варстат плано-во як найінтензивнійше продукував. Все те можливе лише при соціалізації землі, при відповіднім поділі, організації і контролі хліборобської продукції.

4) При земельній реформі на приватно-індивідуальнім праві власности більша частина індивідуалістів впадає в суперечність з засадою права власности, бо признає приватну власність для менших власників та рівночасно відбирає те право більшим власникам. Соціалізація трактує всіх рівномірно, бо касує зовсім приватну власність і віддає землю до загальної управи.

5) Управні землі самої більшої посілості не вистарчать на заспокоєння „земельного голоду“ всіх безземельних і малоземельних селян. Треба би сягнути за частинами земель більших селянських господарств. Се спричинило би різнородні розярєння між самими селянами. При соціалізації всеї землі буде однакова, рівна доля для всіх, тож буде менше розярєнь.

6) При земельній реформі на індивідуальнім праві власности — (і при общинній соціалізації) — мусіли би бути ріжниці в земельних наділах, бо не можливо відразу довести до рівномірних пайок для всіх. Мусіли би отже бути дві засадничі норми, одна найвисша, трудова — (до 15 десятин = 28 моргів) і друга найнизша, т. зв. споживча — (5 десятин на родину). Се задержувало би на дальше со-

ційсько-економічні різниці і спричинялоби дальші невдоволення. Повна соціалізація трактує всіх рівномірно.

Впрочім трудова норма не доведе до ціли. По перше трудно означити трудову норму. Земля що до якості є різнородна і в природі ріжно розложена. Лихша земля потребує звичайно стараннійшої управи, отже більшого вкладу праці і капіталу, та мимо того видає і рентується слабше ніж ліпша з природи почва. При нормальнім урожаю пр. жита на добрій землі один жнець нажене денно $1\frac{1}{2}$ —2 копи; при нормальнім урожаю на лихій землі той сам жнець, в такім самім часі і при такій самій енергії назбирає ледви 30—40 снопів. — Отже трудова норма мусілаби бути ріжномірна, відповідно до якості і положення землі.

Відтак з огляду на трудову норму мусілося би задержати на є м н и й труд, що знов противиться засадам соціалізму. Хліборобське господарство на 10—15 десятинах (18—28 морґах) землі — коли має бути інтензивно ведене — звичайно не може обійтись без постійної домашньо-господарської служби, а вжеж зовсім певно не може обійтись без наємної праці сезонних робітників пр. в часі наглих весняних засівів і сажанок, в часі сапанки, копанки, жнив і т. д.

Виключенне наємного труда вийшлоби не лише на шкоду продукції, але також довелоби до закріпощення в хліборобстві всіх душ хліборобської родини і хлібороби не малиби часу користати пр. з духової культури. В разі видання дочок або переходу синів хлібороба до шкіл, до промисловости, торгівлі і т. п. і при забороні наємного труда, хлібороб наражався би або на утрату частини своєї трудової норми, якої своїми силами не мігби обробити, або частина його трудової норми лежалаби непродуктивно.

Вкінці членам господарств на споживчій нормі буде в коротці неможливо з ньою удержатися. Тимчасом заборона наємного труда — (при

індивідуальних господарствах) — відібралаби можливість членам споживчих господарств заробляти на своє удержання при більших трудових господарствах, що також змушувалоби перших марнувати свої робучі сили і вони не малиби можності за-спокоювати свої конечні господарські потреби. З огляду на те мусіви на дальше остати наемний труд до визиску власників, а те противиться принципам соціалізму.

7) Взагалі повна соціалізація землі перемінить цілий суспільний устрій на соціалістичний, вщипить в хліборобські маси і в цілу суспільність спільницького духа, відчутте і зрозумінне потреби суспільної і соціалістично-державної злуки і сили.

Мимо того індивідуалісти є тої гадки, що їх аргументи за індивідуальними хліборобськими господарствами є сильніші. Вони діляться на три головні групи. Перша з них заявляється за приватно-індивідуальною власністю землі хочби і при відповідних обмеженнях права власности зі соціальних зглядів. При тім є вона тої гадки, що не можна касувати всіх великих посіlostей, але часть з них радить оставити на взірцеві і промислові господарства. Друга група є за тим, щоби потворити лише самі трудові, се є дрібніші селянські господарства на приватно-індивідуальнім праві власности. Вкінці третя група є тої гадки, що не конечно мусить бути задержане приватне право власности на землю, але за те конечно повинні бути задержані індивідуальні (окремі) хліборобські господарства, хочби лише на праві самої аренди землі. Їх аргументи зібрані разом є менше більше такі:

Ніяка будівля не дасться поставити відразу, але треба переводити її пляново і поступенно. Тим осторожнійше і тревалійше треба будувати українську державу. Россія будувала свою державу на

середньовічних общинах, яких відтак не могла завчасу змінити і тому, головню по причині свого лихого, середньовічного общинного устрою російська держава була завсігди дряхлива. Тож при будові української держави, яка тісно вяжеться з земельною реформою, треба памятати про отсі річи:

Український народ є індивідуалістично настроений.*) Се головню відріжняє українських селян від російських селян-общинників, і як раз головню на тім основується змагання українського народа до відокремлення України і до усамостійнення української держави. При земельній реформі в часі будови української держави не можна сего легковажити.

Українські селяни не люблять общин. Вони волять мати менші пайки землі, та коби лише свої окремі, індивідуально-власні, які булиби забезпечені для них і для їх потомків. Тимчасом — як самі селяне се добре знають — не можна відразу, на цілій Україні і до того ще в часі війни перевести поділ всьої землі на окремі пайки для кожного. І тому селяни, зрозумівши се добре, згодяться на поступенний, та за те пляновий і основний поділ землі на індивідуальну власність, зглядно на індивідуальні господарства.

Так при соціалізації землі як і при земельній реформі на праві індивідуальної власности зглядно індивідуальних господарств, не можна обійтися без попередних списів запасів землі відповідних до хліборобської управи, як також без списів людей, які потребують землі і яким можна і треба дати землю до управи. При общинній соція-

*) Українець — індивідуаліст, одначе не егоїст. Не тут місце розводитись над тим, чи се є причиною його малих економічних і культурних потреб, а в наслідок того і його за слабой економічної і культурної продукції, чи на відворот, як також над природними і історичними причинами всього того.

лізації требаби також наперед перевести переділи землі на участки до управи, щоби кождий бачив виразно, де і скільки землі може управляти. При повній соціалізації кождий хотівби знати, чи всі плоди, чи лише часть і яка часть плодів з землі ним управляної має до нього належати.

Що до обмежень права позбування землі, в першій лінії в дорозі торговельного обороту і спекуляції землею, а також об до в ж а н н я землі, то ті справи і при приватній власности дадуться поступенно регулювати відповідними реформами і законами. Початок до обмежень торговельного обороту і спекуляції землею зроблено було пр. в Австрії ціс. розпорядком з 9. серпня 1915 В. з. д. ч. 234. Основи подібного закона можнаби розвивати і доповняти дальше.

Справу обдовжання землі дасться легко регулювати удержавленнем кредиту. Коли лише державні банки малиби право уділяти позички на землю, се є, коли ніякий приватний віритель не мігби зліцитувати землю за довги (борги), то усталаби можливість легкодушно затягати позички і усталаби діяльність лихварських посередників і лихви.

Що до колективної і технічної управи землі, роздрібнення та улiпшень землі і т. д., то в тих справах самі соціалісти є ріжної гадки, як свідчать про те основні розвідки соціалістів Ед. Давіда і Фр. Герца — (гляди стор. 6—10). Хліборобська продукція на дуже роздрібненій приватно-власній землі в Бельгії, Німеччині, Чехії, а навіть Галичині, є о много видатніша ніж на т. зв. економіях в Росії і на Україні, на яких господарка ведеться при помочи всіляких технічних улiпшень.

Одначе більшість індивідуалістів не змагає до надзвичайного роздрібнення землі, знаючи, що лише сильна господарська одиниця є в силі примінювати відповідний капітал до управи землі і вести інтензивну хліборобську господарку. Та все таки економічний досвід виказав, що ін-

дівідуальні селянські господарства на 5—20 гектарах землі дають постійне удержання понад 3 рази (в Німеччині), а навіть понад 5 рази (в Галичні), а великі селянські господарства (20—100 га) понад 2 рази більшій скількості осіб ніж фільваричні (понад 100 гектарові) господарства. Дальше: 100 індивідуальних селянських господарств на 1000 га рільної землі споживає (спотребовує) далеко більше промислових продуктів, головню ремісничих, ніж 3—4 поміщиків і 40—50 родин рільних робітників. Приплив людий зі стану середних хліборобів до ремесла, промислу і т. п. є далеко ліпше заосмотрений в матеріальні середники ніж зі стану рільного пролетаріату. Отже індивідуальні селянські господарства від 5—100 га рільної землі можуть бути основою дуже чисельного середнього стану, зовсім независимого і через те представляючого дуже важний чинник для здорового політичного розвитку краю і держави і для розвитку промисловости.

Без своєї промисловости нарід і держава не можуть обійтися. Треба пам'ятати також про дальші покоління. І для них треба мати зарезервовану землю і инші варстати для їх праці і життя. І тому часть управних земель повинна остати в більших просторах як фонд земельної резерви. На тих резервових землях можна провадити взірцеві господарства, які заразом булиби виховуючими економіями і головними основами для розвитку більшої хліборобської промисловости.

Що до резерв робітників для фабричної промисловости і инших заводів, то історія економічного розвитку виказує, що завсїгди головню хлібороби достарчали тих резерв. Головна річ в тім, щоби держава давала і як найсильнійше попірала всесторонну *ініціативу в справі промислового*

розвитку і фабрик, до яких резерви робітників малиби легкий відплив. Як раз в інтересі власників індивідуальних господарств завжди лежало висилати до промислових заводів прирости своїх родин, щоби прочим членам родин в індивідуальних хліборобських господарствах не було за тісно. Одначе в тім мав досі український нарід головні перешкоди зі сторони пануючих над ним народів і в тім, що промисловість на Україні досі слабо розвинена.

Що до суперечности з засадою права власности через те, що вивласнювалося би більших власників а признавалося би власність менших власників зглядно надавалося би вивласнені землі иншим особам на власність, то суперечности не булоби навіть в разі примусового викупу. Вивласнення дотичилоби лише нетрудових власників в інтересі трудової суспільности і держави. Вивласнені землі **лише** нетрудових власників не мусілиби переходити на приватну власність инших хочби і трудових осіб, але моглиби остати у зверхній власности держави, як в Новій Зеландії і т. п. (гляди стор. 13. і „націоналізація“, стор. 76); хоч з другої сторони не можна і сего легковажити, що трансакції викупу і продажі моглиби принести суспільности і державі много готового капіталу на ціли будовання промисловости і відбудови краю. Законодавства всіх сучасних модерних держав допускають примусове вивласнення за відповідним відшкодуванням в інтересі загалу суспільности і держави*)

*) Експропріаційні закони у Франції з 16/IX-1807: 8/III. 1810; 3/III. 1841 і дальші з 1850 і 1870 р. — в Англії від р. 1845 (Lands-Clauses Consolidation Act 1845), відтак ряд законів „provisional order, confirmation act і дальше allotmentsact 1887, small holdingsact 1892 і landact 1907 дозволяють на примусовий викуп лятифундій на парцельові господарства (allotments по 40 акрів — 2 гект.) і на більші робітничі і селянські господарства (*small holdings о просторах 2—20 гект.*) — Також Австрійські закони: арт.

Що до посягання за землями більших власників-селян, то ся справа з політичних і економічних зглядів дразлива і шкідлива і індивідуалісти є противні тому, щоби і що до них рівночасно переводити радикальну реформу.

В справі „трудової і споживчої норми“, то більшість індивідуалістів є засадничо за такими земельними нормами, які найліпше надаються до інтензивної, капіталістичної продукції, капіталістичної не в значінню великих земельних просторів господарства, але в значінню можности примінення як найінтензивнішої праці і як найбільшого капіталу до управи землі в ціли можливо найвисшої продукції також і для торговельного обороту і для т. зв. індустріялізації (упромисловлення) хліборобства. Згодяться з тим мабуть і найбільше послідовні індивідуалісти, що „засадничо“ заявляються за „повним рівнянням земельних участків на душу“ і на приватну власність в тій „вірі і надії“, що ся система порішить „раз на завсігди“ „право на землю“ і поставить кожного „ковалем власної долі“; а хто — як кажуть — зі зрівнаних не приміниться до „законів“ Мальтуса, той нехай завчасу учиться висушувати море, засівати ледові тундри та примінюватися до „законів“ Дарвіна („боротьба о бут“)*)

5 закона основного з р. 1867, — §. 365 закона цивільного, рішення Трибун. адмін. з 3/XII. 1877; з 27/VI 1889 — різні спеціальні закони, пр. в справах залізничних, лісових, гірничих і т. п., а головню також закон в справі воєнних чинитьб з 26/XII. 1912. — В Німеччині різні спеціальні закони в поодиноких краях.

*) Німецький соціаліст Кароль Кавтскій в своїй брошурі „Die Diktatur des Proletariats, Wien 1918 (на стор. 49) висказує свою повну згоду на висказані в творі Маслова „Die Agrarfrage in Russland, Stuttgart 1907“) сі гадки: „Проба“ вирівняння господарств є можлива лише на ґрунті (Boden) загального убожества. Хотіти зділати всіх богатыми при задержанню приватної власности середників продукції — се маломіщанська і вульгарна утопія... Змаганне до втиснення життя хлібороба в рамці маломіщанського ідеалу економічної рівности всіх малих власників — є не лише утопійним але і реакційним“.

Що до наємного труду, то аграрні соціялісти противорічать засадам Маркса, який поставив засаду, що лише вповні розвинена капіталістична продукція, при наємнім труді, може покласти основи для соціялістичної продукції. Тимчасом до капіталістичної хліборобської продукції на Україні далеко, а соціялісти усуванням наємного труду не допускають до творення етапів конечних на шляху до соціалізму. Впрочім се справа принципів соціалізму... Натомість індивідуалісти твердять, що в переважно ручній продукції, якою є хліборобство, не можна обійтися без наємного труду пр. сезонних робітників без шкоди для спеціальної і інтензивної продукції. І тому індивідуалісти заявляються засадничо за задержанням наємного труду при відповідній соціально-правній охороні праці.

Впрочім що до ріжнородних уліпшень, пляновости і інтензивности в хліборобській продукції, то на те все в своїй, українській державі найдуться способи. Своя, українська держава — не чужа. Своя держава буде сильно опікуватися хліборобською і промисловою продукцією. Розвинуться економічні і культурні потреби селян. Буде переводитися комасації і технічні уліпшення ґрунтів. Будуть до ужитку приватні і громадські хліборобські машини. Розвинеться хліборобське шкільництво і переведеться відповідну організацію хліборобської продукції.

Сам земельний варстат без волі і інтензивної управи хліборобів при соціалізації землі не буде пляново продукувати. Волю і енергію до плянкової інтензивної продукції можуть творити головно індивідуальні економічні і психологічні спонуки лише приватних господарів, про що свідчить історія економічного розвитку в західних краях. Лише приватно-індивідуальне господарство продукує самочинно з власної

ініціятиви, та розвиває і напружає енергію своїх членів під впливом окремих приватно - індивідуальних спонук. Сумавсіх приватно-індивідуальних спонук як поодиноких хліборобів-горожан (а не хліборобів-робітників!) — такі поодинокі приватно індивідуальні господарств витворює величезну масу суспільної енергії, яка продукує можливо найінтензивніше. (Економісти). Як раз при соціалізації хліборобської продукції можна далеко більше побоюватися „квієтизму“ мас, хоч мимо того вимоги мас в справі заспокоювання їх матеріальних і культурних потреб збільшилися би непомірно. Соціалізм згідно комунізм змагає до перенесення на державу безпосередньої ініціятиви і адміністрації в справах продукції, обміну і розділу матеріальних дібр і засобів. Щоденні життєвські потреби змушувалиби маси оглядатися у всім на державу. Се убивало би в масах всіляку ініціятиву, особисту свободу і самодіяльність і надзвичайно важко тяжило би на державі і на суспільнім життю. Вдоволити потреби і бажання мас при поділі матеріальних дібр, які сама природа ограничає — не можливо. Відтак всі невдоволення і обвинувачення загалу зверталися би проти держави, навіть за природні недостатки і хиби людий.

Заведення повної соціалізації не мислиме в життю суспільности, якої індивідуа не витворили в собі попередно дорогою культурного розвитку та політичних і соціальних реформ належитої всесторонньої суспільної свідомости, основаної на відповіднім домашнім і суспільнім вихованню, на фаховім виробленню, на належито розвиненім почуттю обовязку, на індивідуальній господарській інтензивности і тугости, на панованню над собою, на загальнім зрозумінню значіння і потреби соціалістичного згідно комуністичного устрою, на

добровільнім підчиненню себе новому порядкови і на різних інших моральних услівях*) — (т. зв. реформаторський лібералізм).

По економічним принципам індивідуальні господарства витворюють і обмінюють матеріальні добра, а держава творить і розділює ідеальні добра — (пр. вимір справедливости, суспільний лад, культура і т. п.). Нехай лише держава дійсно інтензивно продукує ідеальні добра і не-

*) Росіяни, що перебували в околицях Карльсбаду, Праги, Дрездна, дивувалися непомірно ізза сего, що в тамошних чудових садах овочі остоюються на деревах без охорони поліцаїв і жандармів аж до осені, доки власники їх не позбирають, підчас коли в Росії самі поліцаї і жандарми помагають не лише передчасно розкратати овочі але і самі сади нищити. Дивувалися також і ізза сего. що так вони як і тамошні мешканці в партерах домів могли спокійно і безпечно спати в ночі при отвертих вікнах, а не як в Росії, де (пр. на ліманах коло Одеси) на поверхах камениць треба на ніч замикати вікна сильними деревляними або залізними віконницями.

Німецький учений Шульце Геверніц в своїй монографії про бавовняний промисл в Англії вичислив, що продукція англійського робітника є далеко видатніша а zarazом дешевша ніж російського робітника. На тисяч веретен припадає в Англії 3 робітники, в Росії 10—16, а в рідких випадках 6 робітників. Один робітник обслугує в Росії 2 варстати, в Англії 4—6 варстатів.

Впрочім про надзвичайно мале підготовленне і невиробленне російських мас для соціалістичної продукції, „учета“ і контролі, свідчить сильне наріканне самого диктатора Н. Леніна, висказане дня 16. марта 1918 на московськім Надзвич. З'їзді Совітів („Очередныя задачи Советской власти — статья Н. Ленина“). Свідчать про те також основи, умовини і спосіб творення теперішньої російської „диктатури пролетаріату“ і сам факт її естования, та критика тої диктатури зложена Кар. Кавтським в брошурі „Die Diktatur des Proletariats“, Wien 1918“.

В західних краях творено почутте обовязковости і солідности та всілякі моральні спонуки дорогою інтензивного вціплювання в суспільність найсильнішого пошановання для праці, для приватної власности плодів праці і взагалі для приватної власности. В Росії різного рода захвати, „взятки“, общинний комунізм, надзвичайно екстензивна державна господарка і т. и. творили основи для особистої безглядности і бандитизму та убивали висші ідеали суспільного і державного виховання і ладу.

хай пам'ятає про те, що в життю загалу не можна робити наглих і небезпечних експериментів і то — як в данім случаю — головню в тій ціли, щоби пересвідчитися, чи теорія Маркса в справі фабричного промислу дасться примінити в практиці до хліборобської продукції, хоч сам Маркс був тої гадки, що розвиток хліборобської продукції може переходити лише через етапи приватного господарства. Ті етапи в Росії і на Україні досі не виробилися, а перескочити їх в історичнім і економічнім розвитку не дасться.*) І тому нехай держава переводить земельну реформу на таких основах, які запевнялиби розвиток як найінтензивнішої всесторонньої продукції. Історія і економіка вказують виразно, що лише ті суспільности мають забезпечену трівку екзистенцію, котрі уміють і є в силі своєю всесторонньою, як найінтензивнішою продукцією видержувати конкуренцію на світовім ринку. Остання війна отворила перспективу в економічну і політичну будучність народів. Побідниками з війни вийшли найбільше промислові народи. Америка поучена в часі війни відносинами перелюднення в Європі, схоче мабуть вкоротці замкнути свої границі для сторонньої імміграції. З другого боку західно-європейські промислові народи, мимо своєї найінтензивнішої управи землі, не є в силі своєю власною хліборобською продукцією прокормити своє населення. Ті народи можуть незадовго сказати і нам: „Маємо право жити на землі. Інтензивність нашої всесторонньої продукції — в тім і хліборобської — є можливо найвисша. Мимо того не можемо вижити. Тимчасом ви не умієте і не хочете інтензивно продукувати. Дармо займаєте місце на землі і тим унеможливаєте життє і розвиток нам, що всьмо більше продуктивні і пожиточні. Наш ультимат: Зробіт нам місце, хоч малиби ви загинати“. Той ультимат не буде нам

*) В передмові до I. видання „Капіталу“ Маркса сказано: „Eine Nation, kann naturgemäss Entwicklungsphasen weder überspringen noch wegdekretieren“.

страшний, коли інтензивність нашої всесторонньої продукції витворить у нас моральну і матеріальну силу видержати наступ на наше суспільне життя...

Що до того, будьтоби соціалізація вщипить спільницького духа, почуття солідарності та відчуття і зрозуміння соціялістично-державної злуки і сили, то остання війна виказала наглядно, що народи західних держав, виховані в системі приватно-індивідуальної власності, були далеко солідарнійші і спосібнійші до жертв в обороні своїх держав ніж народи Росії виховані в системі общинної соціалізації. Кріпак царського абсолютизму перемінився би лише на кріпака комуністичного абсолютизму.

Заразом при тім всім належить виразно звернути увагу на те, що нагла і безплянна соціалізація землі довела би до великих замішань і заворушень між народом. Нарід розумів і переводив би соціалізацію землі по своєму. Розпочалися би самовільні і насильні захвати землі і повстала би домашня війна, яку провадили би одна громада з другою пр. о панські землі, а безземельні і малоземельні селяни з більшеземельними. Українські жовніри, замість боронити Україну перед ворогами, схотіли би бути в своїх громадах при захвачуванні землі. Тимчасом вороги загорнули би край і зділали би відтак з українською землею те, що самі хотіли би. А народ замість своєї держави, замість землі, замість національно-політичної волі і незалежності та ріжних користей зі своєї держави, мав би лише величезні шкоди і знищення та даремний пролив крові.

— — — — —

Всі повисші аргументи індивідуалістів не переконали українських комуністів — „большевиків“. Вони заявили твердо і рішучо ось що:

Волимо комуністичну державу хоч би під управою чужинців, ніж національну і самостійну українську державу з приватною власністю землі зглядно з приватно-індивідуальним господарством. Так нака-

зує нам наша партійно-політична програма, основана на „Комуністичнім Маніфесті“ Карла Маркса і Фрідріха Енгельса (з р. 1847.*) Ми комуністи-робітники, без власности, хочемо стати пануючою клясою і хочемо замість буржуазійної держави опертої на власности, збудувати нову, робітничу державу на комуністичних основах. В тій цілі маємо захопити цілу власть в наші руки, щоби відтак диктувати всім волю комуністичних робітників. Задля сего хочемо знищити всіляку приватну власність, як велику, так і малу — селянську, хочемо перетворити всіх людей на робітників без власности.

Нас не застрашують жертви і знищення, ні пролив крови. Противно, чим більші поріжнення і завзятійші борби будуть між ріжними суспільними клясами, тим більше закаламутиться нарід і тим легше удасться нам, комуністичним робітникам, захопити політичну владу в наші руки.

Ми, знаємо, що община є первісною формою громадської власности на землю, що вона розпадається, як в середніх віках розпалася община в західних краях. Одначе община має послужити нам при земельній реформі як основа для дальших наших комуністичних цілій. Ми знаємо, що маси народа є лакоми на землю і хочуть дістати її як найскорше, хочби і на общиннім праві. І тому маси народа пійдуть з нами і допоможуть нам здобути владу в наші руки. Маси не будуть розбирати, що станеться дальше з землею, бо не розуміються на комуністичних програмах. „Ко ли ж російська революція стане сигналом до робітничої революції в Західній Європі,

*) „Видавництво: Знаття — то сила. Комуністичний Маніфест, під редакцією М. Порша, Київ 1918“.

так, що вони обидві будуть доповняти одна другу, тоді сучасна російська община може послужити вихідним пунктом для комуністичного розвитку“*).

Так отже партії на Україні не помирилися і не рішилися остаточно на одну з дотичних двох головних основ земельної реформи. Партії поборюючи себе взаємно „пішли даліше в народ“ з кличем „земля і воля“. Та хліборобські маси на Україні не вдаються в теорії ні Маркса ні Сміта але розуміють „землю і волю“ мабуть інакше ніж ідеальні партії“...

Більше зрівноважені діячі — (систематики) — в бувшій східній Галичині не хочуть так, як „большевики“, насильно накидати селянам сяку чи таку систему хліборобської господарки, знаючи, що насильство родить насильство і евентуально нові революції і війни... Галицькі політики стоять на тім становищі, що коли нарід має дістати з е м л ю і в о л ю, то нехайжеж сам нарід має с в о ю в л а с н у, с в о б і д н у в о л ю в спокійний і культурний спосіб розважити і рішити про те, чи має бути приватне право власности зглядно приватно індивідуальне господарство чи соціялізація землі. І тому галицькі повітові і окружні „Національні Ради“ спрошують селянські земельні комітети і збори, на яких поясняється можливо всесторонно земельну справу і різні хліборобські системи, а самі селяни як практичні і досвідні хлібороби дорогою дискусій, розваги і свобідного голосовання порішають, на якім праві бажають мати землю.

Досі галицькі селяни всюди виявилися за земельною реформою на засадах приватного права власности.

Українські селяни в Галичині мимо того, що вони є в скрутніших земельних відносинах ніж

*) Передмова III. — (стор. 24—25) до попередно наведеного київського видання „Комуністичного Маніфесту“.

селяни деінде, дивують досі всіх своєю розвагою і повагою, своїм спокоєм і тактом при порішуванню сеї надзвичайно важної і замотаної справи. Тим дають вони світови доказ своєї зрілості, доказ, що вони самі, без ніякого вмішування чужих сил, з'уміють справедливо справу розсудити і порішити. І мимо того, що вони в часі майже 5 літньої війни найбільше натерпілися в часі різних інвазій і в часі воєнної поневірки майже на всіх фронтах Європи, дальше витревало боряться за свою українську державу, бо знають, що лише вибореною своєю власною державною печатію зможуть припечатати нове земельне право і новий державний устрій. Ніяка чужа держава, хочби як обіцяла і присягала, не дасть українським селянам своєї печати на нове і користне для них земельне право. Се українські селяни в бувш. східній Галичині добре знають, бо завсігди досі завелися на обіцянках чужих правительств і держав.

Націоналізація землі.*)

Націоналізація землі значить: Держава стає власником всеї землі враз з лісами, водами, надземними і підземними добрами і через органи самоврядування, мійські, сільські, волостні, повітові, губерніяльні, в межах їх компетенції, розділює землю не на власність, а лише до ужитковання (користування) в дорозі аренди.

*) Проект соціал-демократів дотично муніципалізації землі має найменше прихильників і не будемо його тут розбирати. Муніципалізація землі означає передання всеї землі з лісами, водами, підземними і надземн. добрами у власність місцевим органам самоврядування, які розділювали би їх трудовим хліборобам зі своїх „районів“ не на власність, а лише до ужитковання.

Ідея націоналізації землі має свою основу в соціалістичних теоріях. Сторонники націоналізації є тої гадки, що лише держава як власник в сєї землі зможе найкраще регулювати земельну справу а з тим і всі інші економічні і соціальні відносини. Та щоби належито зрозуміти властиве значінне і ціль націоналізації землі пропатоване з Россії, треба глянути глибше в ідеї її творців зглядно її найенергічніших пропаторів. Найенергічнішим речником і пропатором націоналізації землі в Россії є теперішний диктатор Россії Володимир Ільч Улянов, (псевдонім: Н. Ленін і Ільїн). Зрозумінне його ідей в справі націоналізації землі уможливають нам два його твори, а іменно: 1) „Аграрный вопросъ въ Россіи къ концу 19-го вѣка — Москва 1918“ і 2) „Новыя данныя о законахъ развитія капитализма въ земледѣліи — Капитализмъ и земледѣліе въ Соед. Штатахъ Америки — Петроградъ 1918“. Тут для нашої ціли вистарчить переглянути висновки першого з наведених творів.

Повисший перший твір п. Леніна освітлює дійсно середньовічні, кріпацькі земельні відносини в Россії. Та, між иншим стверджує Ленін (на стор. 5) ось що (перевід дословний): „Селяни все більше і більше послідовно виділяють такі соціальні елементи, котрі стають приватними власниками землі. Се загальний факт. — Розвиток приватної власности землі в Россії находится в переході від кляси земледільців до инших суспільних кляс („отъ сословности къ безсословности“). — Розвиток іде маркантно в напрямі творення буржуазійної приватної власности на землю — росте приватна власність землі, набувана прямо за гроші. Убуває власть землі, росте власть грошей. Земля все більше і більше втягається в торговельний оборот“.

Ствердження повисших фактів найбільшим сучасним російським „марксістом“ і провідником партії, яка найбільше „революційно“ відноситься до приватної власности, є вельми цінне. Значить, що і в Россії елементарно відчувається потребу приватної власности землі і що розвиток культури —

(„безсословних“) — ґрунтується на приватній власності. Коли селянам-общи́нникам дано би легку спроможність ставати приватними власниками землі, то мабуть і їх культура зачалаби підноситися а інші „сословія“ в коротці не видержалиби з селянами як трудовими елементами конкуренції в набуванню землі на приватну власність. Свідчить про те надзвичайний рух парцеляційний на заході, а навіть і в самій Росії. „Безсословні“ набувають землю не для самої приємності, але і для спекуляції, оцінюючи належито з купецького становища „голод селян на землю“ і їх ростуче змагання набувати землю на приватну власність. Тому елементарному змаганням має протиставлятися також з елементарною силою російські менші і більші „марксісти“, які бажають відразу, з поминенням етапів, стати в соціалістичнім зглядно кумуністичнім ельдорадо. Що правда Ленін — коли вглянути ближше в його ідеї — інакше представляє собі шлях до соціалістичного ельдорада, стаючи як найдалше від сентиментів..... Се зрозуміємо дальше.

Що до слів: „Убуває вла́сть землі — росте вла́сть грошей“, то в освітленню з другого боку справа представляється знов так: Вла́сть землі як чинника природи проявляється її силою творення і забезпечування життя. Життє отже є викладником вла́сти землі. Гріш-ціна є лише загально прийнятим викладником матеріальних і культурних потреб людського життя. Чисельний зріст грошавикладника при вищій ціні за землю означає не зріст але противно зменшення вла́сти-вартости гроша. (Спекуляція за зростом чисельної скількості гроша є в часті обороною проти зменшування вла́сти-вартости гроша). Можуть прийти відносини, коли в наслідок пр. розмноження людности ніхто за ніякі гроші не відступить землі — (пр. в самім Кантоні в Китаю жиє понад 300 тисяч людей в лодках на воді і лише на гріб дістають місце на землі). Значить, коли вла́сть землі (життє) зросте *ad maximum*, то вла́сть гроша спаде *ad minimum*. Приріст людей і зріст матеріальних і культурних потреб життя втягали і витягають землю щораз більше в торговельний оборот, збільшали і збільшають і ціну і вартість землі. Видається гроші на купно землі, бо вони мають меншу вартість, а купується землю, бо вона має більшу і певну вартість через свою вла́сть забезпечування життя. Отже: росте вла́сть землі (життє) — убуває вла́сть гроша...

В дотичнім творі Ленін виказує, що земельну кризу в Росії спричинює середньовічна, кріпацька, трипільна система господарки на великій більшості панських земель, іменно система відробків за аренду землі, „за отрѣзки, за випасъ, за зимною ссуду“, за ріжні борги і т. д. Селяни-півкріпаки з темноти, безрадности, (мабуть і ледарства, прим. автора) лізуть в „кабалу“ а відтак відрабляють на панських ланах „за напастъ“. Через те хліборобство в Росії закріпощене, середньовічне. Ні реформи по проєктах Столипіна ні по проєктах трудовиків, трудових норм, передільних общин, ні соціалізація землі і т. п. не усунуть лиха. Лихо може радикально усунути лише націоналізація землі в розумінню Леніна. Ту націоналізацію вказує „новий господарський орґанізм, який сам вилазить з кріпацької скорлупи а іменно „торгове земледєліє і капіталізм“ (на т. зв. економіях з технічною і капіталістичною продукцією і на більших господарствах селян-спекулянтів). „Не ма нічого більше ошибочного, — так пише Ленін (стор. 70), — як гадка, будьто націоналізація землі має щонебудь спільного зі соціалізмом або навіть з рівнаннем користування землею — (се є з передільними общинами).

Дотично соціалізму, то звісно, що він заключається в знищенню „товарного хозяйства“. Націоналізація же є перенесенням землі на власність держави і така переміна зовсім не нарушує приватного господарства на землі*).

Через те, чи земля буде власністю або „достоянїєм“ цілого краю (страни), цілого народа, не зміняється система земельного господарства зовсім таксамо, як не зміняється (капіталістична) система господарства у заможного мужика, чи він купує землю „на вічно“, чи арендує поміщицьку або „казенную“, землю, чи збирає в общині наділи опустивших ся незаможних селян. Раз остається обмін,

*) Приватне господарство на землі без приватної власности тоїж землі значить — а р е н д а.

то о соціалізмі смішно говорити. А обмін хліборобських продуктів і середників продукції зовсім не залежить від форм володіння землею. Ніяке рівнання володіння землею не в силі усунути нерівномірність фактичного користування землею, „разь есть налицо“ маєткові різниці між господарями і система обміну, що заострює ті різниці.

Економічне значіння націоналізації зовсім не там, де його раз-враз шукають. Те значіння не в боротьбі з буржуазійними відносинами, (націоналізація — то найбільше послідовна буржуазійна міра) — (стор. 71-а) — як давно виказав Маркс), але в боротьбі з кріпацькими відносинами. Сорокатість („пестрота“) середньовічного володіння землею „тормозить“ економічний розвиток; класові рамки перешкаджають торговельному оборотови; невідповідність старого землеволодіння для нового господарства творить ostrі противорічності. Поміщики завдяки лятифундіям заховують (затягивають) вствовання відробків; селяни заперті точно в гетто, в надільнім землеволодінню, рамки котрого життєломить на кождім кроці („шагу“). Націоналізація змитає всі середньовічні відносини в землеволодінню до чиста, нищить всі штучні перегородки на землі, ділає землю дійсно свобідною — для кого? Чи для кождого горожанина? Ніщо подібного. Свобода безкінного („безлошадного“) селянина (таких 3¹/₄ міліонів господарств) лежить в тім, щоби здавав надільну землю — (т. зв. „кулакам“ — заможним селянам). Земля стає свобідною — для х о з я ї н а, для того, (стор. 72) хто дійсно хоче і м о ж е обробляти її так, як вимагають сего сучасні условини господарства в загалі, а світового ринку з окрема. Націоналізація прискорилаби смерть кріпацтва і розвиток чисто буржуазійного фермерства на землі свобідній від всілякого середньовічного „хлама“. Ось дійсне історичне значіння націоналізації в Россії, як вона зложилаь при кінці XIX віка“.

Ленін вказує (стор. 72) і на другий спосіб підготовки землеволодіння для капіталізму, а іменно,

прискорення ограблення общин через багатіїв (заможних селян) на приватну власність і полишення поміщицьких лятифундій. Однак про це так каже: „Ясно, що такий спосіб очищення шляху для капіталізму в незмірно меншій ступені забезпечує вільний розвиток продуктивних сил ніж перший спосіб. Як тільки лишаються лятифундії, то треба конечно оставити і „кабального“ селянина, „испольщины“, дрібну і „погодну“ аренду, обробітки панських земель селянським інвентарем, се є, треба задержати саму отстау культуру і все те азійське варварство, котре називається патріархальним, сільським бутем“.

Повисші два напрями порішення земельної справи називає Ленін американським і пруським. „Пруський характеризується тим, що середньовічні відносини землеволодіння не ліквідуються відразу, але звільна пристосовуються для капіталізму. Пруське землеволодіння не було розбите буржуазійною революцією і стало основою юнкерського господарства, капіталістичного в основі, однак воно не обходиться без залежності сільського населення. Через те соціальне і політичне панування юнкрів продовжилось на довгі десятиліття після 1848 року і розвиток продукційних сил німецького рільництва ішов о много вільніше ніж в Америці. Там навідворот, за основу для капіталістичного рільництва послужило не старе рабоводільне господарство великих поміщиків — (горожанська війна розбила кріпацькі економії) — але вільне господарство вільного фермера, на вільній землі, вільній від всіляких середньовічних пут, від кріпацтва і феодалізму з одної сторони, та від пут приватної власності на землю з другої сторони. Землі роздавались в Америці з її величезного земельного запасу за номінальну плату і лише на новій, в повні капіталістичній основі розвивалася там тепер приватна власність на землю. У нас — (себ то в Росії) думають нерідко, що націоналізація землі означає виключення землі від торговельного обороту. На тій точці погляду безусловно стоїть більшість пере-

дових селян і ідеологів селянства. Но такий погляд в коріні ошибочний. Як раз навідворот. Приватна власність на землю являється перешкодою для свободного примінення капіталу до землі. А при свободній аренді землі від держави — (бо до того зводиться суть націоналізації в буржуазійній суспільності) — земля сильніше втягається в торговельний оборот, ніж при панованню приватної власности на землю. Свобода примінення капіталу до землі — (стор. 74) — свобода конкуренції в хліборобстві далеко більша при свободній аренді ніж при приватній власности. Націоналізація землі, се — так сказатиби лендлордизм без лендлорда в Англії. — Маркс поясняє, що в Англії капітал розправлявся так безпощадно з традиційними хліборобськими порядками як нігде на світі. В тім згляді Англія найбільше революційна сторона в світі. Всі історично унасліднені розпорядки там, де вони противорічили умовам капіталістичної продукції в хліборобстві або не відповідали тим умовам, були безпощадно зметені. Не лише змінено розположення сільських осель, але зметено самі оселі. Не лише зметено жилища і місця осідків сільського населення але і саме населення. Не лише зметено відвічні центра господарства але і самі господарства. У Німців економічні розпорядки були означені традиційними відносинами общинних земель (Feldmarken), розкладом господарських центрів, певними місцями скуплення населення.

У Англії історичні розпорядки що до хліборобства були поступенно основані капіталом, починаючи від XV віку. Англійський технічний вираз „clearing of estates“ („чистка земель“) не звисний ні в одній стороні на континенті. *) А що означає

*) Малу „чистку земель“ мали і галицькі селяни в часі регулювання т. зв. „сервітутів“ і в часі процесів о ліси і пасовиска 1858—1890 — (про се памятна дискусія в галицькій соймі 1861). Ту чистку земель, хоч вона дотичила лише лісів і пасовиск, а не всіх земель як в Англії, галицькі селяни досі памятають і сильно відчують...

В Англії „чистка земель“ через поміщиків-капіталістів (лендлордів) розпочалася з хвилею індустріялізації (упро-

сей вираз „чистка землі“? Означає, що зовсім не числилися ні з осілим населенням — його виганяли; ні з селами — їх рівнали з землею; ні з господарськими будинками — їх бурили; ні з даними видами сільського господарства — їх змінювали за одним ударом, перемінюючи пр. управні поля на вигони для худоби. Одним словом, не приймали всіх умовин продукції в тім виді, в яким вони існували по традиції, але історично будували ті умовини в такій формі, яка мала відповідати в кождім данім случаю потребам як найвигіднішого примінення капіталу. О стільки, послідовно, дійсно нема власности на землю, бо та власність дає спроможність капіталови-фермерови господарувати свободно, інтересуючися виключно лише одержанням грошового доходу. Та в самій річі англійські умовини — одинокі, що в них з ідеальною досконалістю розвивалася „совершенна“ власність на землю, по вимогам капіталістичної продукції. Англійська теорія — (се є теорія ренти Рікарда) — являється в тім пункті класичною для сучасного, се є капіталістичного способу продукції. В Англії та „чистка землі“ ішла в революційних формах з насильною ломкою селянського землеволодіння*). Ломка старини, що пережилася вже, абсолютно „неизбѣжна“ і в Росії, та девятнадцятий вік не рішив ще питання, яка кляса і в якій формі переведе сю необхідну ломку. А які малиби бути результати такої переміни? (стор. 76). Очевидно, що середньо-

мисловлення) Англії; селяни гуртом переходили до фабричного промислу.

Дотичні земельні реформи в Англії т. зв. „сепарації“ обнімали: кожна селянська ділянка (будуванням господарських будинків по середині земельного господарства), регулювання ґрунтових сервітутів, поділ аграрних спільностей і т. п. (Більше про історичний розвиток земельних реформ в Англії і Німеччині в львівським „Економіст“ з р. 1906 ч. 7. і „Dr. Józef Buzek: Administracja gospodarstwa społecznego“).

*) Як бачимо, Ленінові надзвичайно подобається дотична революція англійських капіталістів проти селян-хліборобів. Характеристичне і без сентиментів...

вічне надільне і середньовічне поміщицьке володінне булиби перетасовані на ново. Старина булаби змєтена до тла. У відносінах землеволодіння не осталоби нічого традиційного. Якаж сила означалаби нові відносини землеволодіння? Чи „прінцип“ рівнання? Се ілюзія. В общині признаний законом і освячений обычаєм „прінцип“ рівнання веде в дійсности до приспосіблення землеволодіння для ріжниць в маєткових відносінах (къ различіямъ въ имущественной состоятельности“). І на основі того економічного факту, тисячкратно потвердженого і російськими даними і западно-європейськими, ми твердимо — (себ то Ленін), що надія на рівнання розлетіласяби як ілюзія, а перетасовка землеволодіння осталаби як одиникий сталий („прочный“) результат. Чи велике значінне такого результату? Надзвичайно велике, бо ніяка инша міра, ніяка инша реформа, ніяка инша переміна не моглиби дати таких повних і гаранцій на найбільше бистрий, широкий і свободний поступ в хліборобській техніці в Росії, на щезнення з її життя всіх слідів кріпацтва, клясовости (сословности), азіятчини“.

„А поступ техніки?“ На те відповідає Ленін, що „ріжниці хліборобської організації, техніки і прч. сумуються в урожайности (видатности). Ніхто не перечить, що поміщицьке господарство технічно і улпшеннями стоїть висше від селянського. Одначе урожай низший ніж на надільних землях. Се через систему, відробітків. Лише економії стоять видатністю висше, бо на них ведеться господарка в капіталістичний спосіб (наємним трудом, для осягнення як найбільших грошових зисків). Всі землі держави — і надільні (отже селянські) — сталиби свободними і однаково доступними не для всіх горожан, але для горожан з хліборобським капіталом — для фермерів“.

В квестії, що така „перетасовка“ довелаби до великого роздрібнення землі, відповідає, що воно лише так видається тому, що тепер на менше ніж 280 міліонах десятин господарує 13 міліонів госпо-

дарств. Та булоби безосновним думати, що після переміни число господарств остане таке саме. Економічний розвиток в дійсности не веде до збільшення але до зменшення хліборобського населення. Се спричинює розвиток капіталізму. Як се діється? У відповідь наводить Ленін промову думського селянського посла з полтавської губернії, Чижевського, якому його виборці мали заявити: „Коли ми булиби трохи заможнійші, так, щоби кожда наша родина могла 5-6 рублів в рік видати на цукор, то в кождім з тих повітів (уїздів), де можна продукувати цукрові бураки, повсталоби по кілька цукроварень крім тих, які є тепер. Яка маса рук булаби потрібна до тих цукроварних заводів“... „Американський розвиток промисловости неминучо відтягнув би від хліборобства безнадійних в капіталістичній суспільности „однолошадних хоз'яїв“ і ніяке „право на землю“ не перешкодилоби тому відтягненню.“ (стор. 80).

Ось так представляє Ленін націоналізацію землі.

Про небезпеки, які грозять хліборобам при націоналізації землі, головно на случай нещасливої війни з иншими державами, а також в разі комуністичних настроїв правительства — сказано вже висше.*) Одначе освітлім їх виразнійше примірами.

Ленін каже (стор. 73), що „горожанська війна в Америці (1861—1865) розбила рабоволодільні економії і запровадила свободне господарство свободного фермера на свободній землі і т. д. — як висше. Та в своїм другім (пізнійшій), висше наведенім творі „Новыя данныя“ і т. д. (на стор. 14—15) представляє Ленін земельні відносини в Сполучених Державах Америки так: „Полуднева частина Сполуч. Держав була рабоволодільною, доки горожанська війна 1861—1865 не змела раб-

*) Pierre Leroy-Beaulieu передає цікаві та вельми відстрашаючі інформації про соціалістичні і комуністичні хліборобські громади в Австралії, Новій Галії, Вікторії, Новій Зеландії. Дотичні його описи в польській переводі: „Biblioteka dzieł wyborowych — Nowe Społeczeństwa Anglo-Saksońskie - Klemens Podwysocki, Warszawa 1901.“

ства. — В 1900 р. число неграмотних негрів — (отже автохтонів) — в Сполуч. Державах було 7 рази більше ніж число неграмотних білих (отже колонізаторів). З загального числа ферм (господарств) в р. 1910 припадало на негрів лише $14\frac{1}{2}\%$ (се є 920.883 ферм), а на білих колонізаторів аж $85\frac{1}{2}\%$. З дальших трохи неясних статистичних представлень Леніна виходить, що на $62\frac{1}{10}\%$ фермах господарують самі їхні приватні власники, на 37% фермах арендатори і на $0\cdot9\%$ завідувачі управителі; а що до самих арендованих ферм, то з них припадало на білих лише около одна третина, а на негрів аж около дві третини*).

Значить, негри вивласнені білими колонізаторами зі своєї рідної землі стали лише її арендаторами, бо власниками її стали білі колонізатори. А якими арендаторами є негри? Ленін каже: „Піврабськими „издольщиками“ (без долі?), яких в полудневих частинах Сполуч. Держав є 66% . В свободній, республікансько-демократичній Америці в 1910 р. було $1\frac{1}{2}$ мільона арендаторів — „издольщиків“, з них понад 1 мільон самих негрів. А число таких піврабських „фермерів“ постійно зростає — (в р. 1890 було їх $18\cdot4\%$, в 1900 р. — $22\cdot2\%$, а в 1910 р. — 24%)“.

На повисших примірах бачимо, до чого doprowadила націоналізація землі на Україні, на „розкріпощення“ якої для цілий „свобідних ферм“ людяний — для негрів — Ленін насилає „свободолюбних“ Лотишів, Китайців і „істинно русских большевиків“....

Очевидно, що для України, котра має сусідами такі держави як російська, польська, малярська, румунська і турецька, з яких кожда вічно підносить свої „історичні права“ до українських земель, націоналізація всіх земель, се є перенесення їх на власність держави, а головню земель в пограничних частях України — де звичайно є много чужонародних кандидатів на „свобідних ка-

*) Процентіві цифри не зовсім точні.

піталістичних фермерів“ — без належитої державної могутості і без належного забезпечення границь держави, являється вельми небезпечним для українських хліборобів.....

А для справи хліборобства? Що вяже головно короткореченцевого арендатора з землею? Зиски. Чи можливе, щоби такий арендатор схотів ложити значнійші капітали і коштовнійшу працю в ріжні меліорації і в інтензивну управу землі, не маючи певности, які земельні закони видасть пр. комуністична держава завтра, держава, яка як власник є рівночасно *iudex in sua causa*, (судією в своїй власній справі), або чи і на як довго схоче держава відновити з ним договір аренди? — Ні! Цілю головно короткореченцевого арендатора всюди було і є: рабувати арендовану землю і ложену в неї наємну працю та вложений в неї вже попередно капітал — рабувати для свого зиску. Хто зна, чи подібна — як висше сказано — непевність власности землі не повздержувала бодай по части і російських поміщиків від ложення капіталів на ріжні земельні меліорації — як пр. тепер місцями в Австралії, Вікторії, Новій Галії. В Росії завсігди прецінь жила в масах віра і надія на захвати землі від поміщиків.

А інтерес держави? Чи забезпечує його націоналізація всеї землі? Ось пр. арендатор винаймив 20 гектарів землі — за 1 га по 10 рублів в рік — і заплатив з гори за цілий рік 200 рублів. Вибухає війна. Арендатор сам або його сини мають зложити податок крови в обороні держави. Що вони собі погадають? Земля не наша приватна власність, і не нашого потомства. Віддати евентуально життє за державу — власника, який своєю землею може довільно розпоряджати, се — не інтерес! Забере землю чужа держава, то „чорт побери“ 200 рублів — життє все таки дороще..... (В соціялістичній державі навіть інтерес аренди не лучивби хлібороба-робітника з державою — на робучу силу він всюди пожаданий).....

Не много помоглиби і довголітні чи довічні аренди в с е ї землі. Арендатор видячи, що сьогодні

„розкріпощують” землю від приватного права власності, все таки не мавби певности, чи завтра не схочуть розкріпощувати її і від довічного права аренди. З другого боку надмірне розмноження довголітніх аренд може стати небезпечним для доходів демократичної держави, де правительством остає звичайно під впливом виборчих комбінацій.

Вкінці не виключене і те, що держава як власник всіх земель, отже цілої основи всіх матеріальних дбів і екзистенції мільонів людей, опираючися на найтемніших масах, може легко витворити страшну деспотію для всіх „свобідних фермерів” і нефермерів.... Є можлива „диктатура пролетаріату” з волі меншости в „розкріпощеній” державі, без націоналізації землі, то тим більше можлива деспотія в хліборобській державі, при націоналізації землі *).

Натомість „націоналізація” частини земель більшої посілости, переведена при нагоді земельної реформи, утворилаби земельний фонд для потреб держави, промислу, загалу і грядучих поколінь та скріпилаби економічну і політичну силу держави.

Примінюванне до економічного розвитку Німеччини міри Англії — не відповідне. Англія мала зовсім інші географічні, історичні, політичні і економічні умовини в своїм розвитку. В Англії вже в 15-тім столітті розпочався промисловий і капіталістичний розвиток і він з економічних мотивів, потреби і konieczности спричинив земельні реформи, освободжуючи селян від кріпацтва і виганяючи їх на наємних робітників до промислу. Натомість в Німеччині лише державна політика, з чисто політичних мотивів рівночасно зачала на добре заганяти селян в кріпацтво. В сей спосіб Англія випередила Німеччину своїм економічним розвитком понад 300 років і річ природна, що далеко скорше станула на переді. Німеччина зачала упромисловлятися

*) Гляди: „Karl Kautsky: Die Diktatur des Proletariats, Wien 1918“, і „В. Ильинъ (Н. Ленинъ): Государство и революція, Петроградъ, 1918“.

доперва около 1870. року, стягала своє населення до промислу, а хліборобство обслуговувала сезонними робітниками зі східних, славянських країв, які здержували інтензивність продукції.

Англія колонізуючи Сполучені Держави Америки переносила там відразу свій досвід і поступ в хліборобській і промисловій продукції. До Америки емігрували від самого початку найпроворніші, найбільше підприємливі і найенергічніші елементи з західно-європейських країв. Ніщо дивного, що привозили вони з собою свою вікову, високу культуру, досвід, а при тім і безоглядність в „пошукуванні за золотом“ навіть на хліборобських фермах. Пізніші, поступово напливаючі іммігранти, хоч менше культурні і енергічні, прибували вже до готових відносин і умовин і мусіли відразу примінюватися до „американської системи“ праці і життя, бо не могли вже „пішки“ назад вернути до своїх країв.

Тимчасом „кабала“ і „азіятчина“ вросли широким і глибоким корінням в ґрунт Росії і стали її душею.... Чи сама „кровава баня“ змінить душу „азіятчини“ і чи „перетасовка“ допоможе „однолошадним і безлошадним грачам“, що не розуміють значіння „асів“ — се покаже будучність....

Вкінці належить ще зазначити, що пропалована Леніном націоналізація землі не була прийнята в Росії. Натомість „заведено“ в Росії соціалізацію землі, а то „основним законом“ „Всеросійск. центрального исполнительного комитета Совѣтовъ рабочихъ, солдатскихъ и крестьянскихъ Депутатовъ“ — (без дати? печатан. в Саратові 1918) — підписаним і самим Леніном як головою „Совѣта Народныхъ Комиссаровъ“. Сей „закон“ обнімає також і Україну — без київської губернії, за яку не має ні одного підпису на „законі“.

Соціалісти в західній Європі відносяться до соціалізації землі в Росії дуже критично, як свідчить про се дуже інтересна брошура німецького соціаліста К. Кавтського: „Die Diktatur des Proletariats, Wien, 1918.“

„ЗАКОН ПРО ЗЕМЛЮ в Українській Народній Республіці (з 8 січня 1919, Київ).

Розділ I.: Загальні положення.

1. Право приватної власності на всі землі з їх водами, надземними і підземними природними багатствами та лісами, в межах Української Народньої Республіки касується.

2. Всі землі з їх водами, лісами, надземними і підземними природними багатствами стають добром народу Української Народньої Республіки.

3. На користування цим добром мають право всі громадяне Української Народньої Республіки без різниці полу, віри і національності з додержанням правил цього закону і в першу чергу тим, хто землю обробляє своїми руками.

4. Верховне порядкування і розпорядження всіми землями з їх водами, лісами, надземними і підземними багатствами належать верховній владі Української Народньої Республіки.

5. Порядкування землею в межах цього закону належить:

а) землям міського користування згідно з п. п. 9 і 10 — органам міського самоврядування.

б) іншими — сільським, волостним, повітовим і губерніяльним Земельним Управам в межах їх компетенції.

6. На центральні і місцеві органи порядкування землею накладається:

а) утворення запасного земельного фонду з земель сільсько-господарського значіння.

б) забезпечення громадянам їх прав користування землею та переслідування самовільного захвату землі;

в) охорона природних багатств землі від виснаження і вживання заходів до зросту цих багатств;

г) допомога розвитку гуртового хліборобства і сільсько-господарських промислів.

7. Для переведення заходів по охороні і розвитку багатств землі закладається Державний Меліоративний фонд.

8. Для допомоги нормальному розвитку сільського господарства Державною організується сільсько-господарський кредит.

Розділ II.: Основні положення користування землею.

9. Користування землею дозволяється:

а) Для загально громадського господарства, коли органи Державної влади, органи мійського самоврядування, або земельні Управи організують і ведуть різні користні підприємства загально державного, або місцевого громадського значіння.

б) Для приватно-трудового господарства, яке ведеться окремими особами, сім'ями або спільно товариствами до відповідної норми, згідно з умовами цього закону.

10. Органам державної влади, органам місцевого самоврядування і їх союзам та земельним установам з затвердження Народнього Міністерства Земельних Справ надається право повертати і призначати потрібні площі земель для громадського користування з метою:

а) охорони природних багатств землі від виснаження;

б) використання багатств землі й повернення прибутків з них на загально-громадські потреби.

в) закладання досвідних і зразкових полів, розсадників, питомників і селекційних станцій, а також для санітарних, благодійних, освітніх та інших загальних користних установ;

г) будування залізниць і інших шляхів;

д) розселення мійської людности і поширення господарства місцевих самоврядувань.

11. Сільським громадам і земельним установам надається право робити всі заходи до побільшення земельної продукції — та полагождення сільсько-господарських відносин на місцях, а саме: усувати черезполосицю і т. інше.

12. Земля одводиться Земельними Управами в приватно-трудове користування окремим господарствам, сільським громадам та товариствам, які встановляють порядкування одведеними їм землями з додержанням вимог цього закону.

13. Нормою наділення для окремих господарств повинна бути така кількість землі, яка буде определена земельними установами, з додержанням вимог цього закону, але ця норма не має бути нижчою 5 або 6 десятин кращої землі для середнього трудового господарства і не повинна перевищати трудової земельної норми. Безземельні і малоземельні з тих округ, де не вистарчить землі на трудовий мінімум, одержують землю в тих місцях, де є більше землі, але з підвищенням трудового мінімуму.

14. Строки користування землею, наділеною з запасного земельного фонду, можуть встановлятися сільськими громадами і товариствами на підставі правил, встановлених Земельними Управами згідно з цим законом.

15. Право користування землею може переходити по наслідству, з повідомленням про се Повітової Земельної Управи. Порядок передачі права користування в спадщину має бути установлений окремим законом.

16. Передача права користування землею іншим господарствам чи особам за винятком земель, зазначених в § 20, допускається лише з дозволу Повітової Земельної Управи.

Примітка: Коли господар має сім'ю, то оставлення участка, або його передача може статись лише по згоді всіх дорослих членів родини; ці члени родини про свою згоду повинні самостійно внести заяву Повітовій Земельній Управі.

17. Участки землі приватно-трудового або громадського користування, на котрих зовсім припиняється господарство, або ведеться з порушенням закону чи встановлених правил переходять в порядкування Земельних Управ.

18. При зміні господарів участків землі всі заведені попереднім господарем і невикористовані земельні поліпшення і меліорації сплачуються йому новим господарем.

19. Відносно порядку зарахування до запасного земельного фонду і користування землями що належать підданим чужеземних держав буде видано окремий закон.

Розділ III.: Переходові заходи.

20. Вивласнення всіх земель з їх водами, лісами, надземними і підземними природними багатствами в межах Української Народньої Республіки переводиться без викупу.

21. За теперішніми дрібними господарями залишаються земельні участки в їх користуванню не більш 15 десятин на господарство. Такі земельні участки, по бажанню господарів, можуть бути передані ними тільки в розпорядження держави на певних умовах.

Примітка I. Для земель піскуватих, солончакуватих, болотяних та облогуєчих, ця норма (15 десятин) підвищується постановою Повітової Земельної Управи з затвердження Міністерства Земельних Справ.

Примітка II. Сади, виноградники, хмільники і інші подібні культурні участки в нормах, зазначених цією ст. 20, залишаються в користуванню теперішніх господарів.

22. Землі довгострочної, строком більше 10 літ, та спадкової аренди (чиншовики, вільні люде першого і другого розряду), залишаються в користуванні цих арендаторів на загальних умовах (ст. 21). Короткострочні арендні договори (менш 10 літ) касуються. Дрібним арендаторам, що арендують не більш 15 десятин, повертається вартість посіву і оранки по оцінці Земельних Управ.

23. Всі арендні договори на користування землею, заключені пізнійш 18. січня 1918. року, хоча би і на час довший 10 літ на землі сільсько-господарського користування скасовується зо всіма їх обов'язками і арендарі мають право одержати землю в користування на умовах, зазначених в ст. 29.

24. Всі землі, які до видання цього закону були в розпорядженню органів місцевого самоврядування і різних громадських та наукових установ в порядку ст. ст. 9 і 10 основних положень залишаються в їх користуванні, що підлягає остаточному затвердженню Народнього Міністерства Земельних Справ.

25. Садибні участки, землі під оселями і різними господарськими, торговельними і промисловими підприємствами залишаються в користування їх власників в кількості, яка встановлюється Земельними Управами чи органами мійського самоврядування по приналежності і затверджуються Народнім Міністерством Земельних Справ.

26. Для забезпечення нормального розвитку існуючих цукроварень і гуралень залишається необхідна кількість землі в розпорядженні Повітових і Губерніяльних Земельних Управ до того часу, доки налагодиться правильне постачання цим підприємствам селянського сирового продукту. Норма необхідних для цукроварень і гуралень участків землі встановлюється Земельними Управами і стверджується Народнім Міністерством Земельних Справ.

27. Всі інші землі, не зазначені в §§ 21—26 переходять до порядкування Земельних Управ і складають запасний земельний фонд Української Республіки.

28. Одночасно з землями від бувших власників переходить до розпорядження Земельних Управ живий і мертвий сільсько-господарський реманент, за винятком тієї кількості його, котра необхідна для ведення приватного господарства чи торгових і промислових підприємств, згідно §§ 21, 23, 24, 25 і 26 цього закону.

Примітка: Сільсько-господарський реманент передається в гуртове користування трудових сільсько-господарських спілок, в користування котрих буде дано участки землі. Порядок передачі і користування реманентом установлюється окремим законом.

29. З земель призначених для приватного трудового користування в першу чергу задовольняються потреби місцевого малоземельного та безземельного хліборобського населення, а в другу чергу задовольняються потреби місцевого не хліборобського і не місцевого населення.

Примітка: Малоземельними вважаються такі хліборобські господарства, площа котрих не задовольняє споживчих потреб їх сімей при веденню господарства звичайним для своєї місцевості засобом.

30. Культурні хліборобські господарства передаються не подільними в користування селянам, які мають об'єднатись

в трудову хліборобську спілку. Організація спілок провадиться Повітовою Земельною Управою по нормальному статуту, вуробленому Міністерством Земельних Справ.

31. Плантації цукрових буряків і інших культурних рослин, за якими буде визнано особливе значіння, можуть бути одведені Земельними Управами в приватно-трудове користування з умовою не зменшувати посівну площу цих культур.

32. Племенні розсадники, пітомники, насіньові та селекційні господарства переходять в цілому в порядкування Земельних Управ, котрі або самі ведуть хозяйнування, або передають їх органам місцевого самоврядування, науковим закладам та хліборобським спілкам.

33. Землі, які залишаються після наділення місцевого населення, доки буде вироблений центральними органами земельної реформи плян розселення і переселення, може-даватись в тимчасове користування місцевому населенню поверх наділених норм, на умовах встановлених Земельними Управами.

34. Угоддя як луги, вигони, пасовиська і інші, які не входили в загальний плодозмін на громадських землях і на землях надільного фонду цієї ж категорії можуть зоставатись, по постанові громади, в громадському неподільному користуванню.

35. До сільських громад переходить право розпорядження і використання тих природних цінностей землі, котрі мають загальне значення, належали бувшим земле-власникам і були в сервітутному користуванню селян, себ-то ставки, річки, каменоломні, торфяники то що. Порядок користування з означеними цінностями устанавляється Земельними Управами.

36. Про умови порядкування і користування землями муніципальних (міста, містечка, поселки) устанав має бути ввидано окремого закону.

Голова Ради Народніх Міністрів
В. ЧЕХОВСЬКИЙ.

Народній Міністр Земельних Справ
М. ШАПОВАЛ.

(Закон затверджений Директорією Укр. Народн. Республіки дня 8. січня 1919).

Проект основ земельної реформи для Західної України

(бувшої східної Галичини).*)

(Ухвалений Земельною Комісією Укр. Нац. Ради).

I. Вивласнення великих власників і наділення малоземельних і безземельних.

Для наділу землею малоземельних і безземельних селян, в першій мірі жовнірів та інвалідів, які беруть чинну участь в теперішній війні проти Поляків, мають бути вивласнені всі земельні посілости приватних власників і мертвої руки, що перевищують своїм простором скількисть (максимум), яку означиться в законі відповідно до околиць, а без огляду на простір посілости, що знаходиться в руках ґрунтових спекулянтів.

II. Відшкодовання.

Теперішних вивласнених посідачів має держава відшкодувати в сей спосіб, що менші посілости будуть викуплені за заплатою повної вартости, а більші одержать лише певний процент вартости і сей процент буде зменшатися у відношенню до простору вивласненої землі, так, що землі понад означений в законі простір будуть вивласнені без відшкодовання.

III. Права вірителів.

Права вірителів не будуть порушені, лиш відсотки за час війни будуть зредуковані до висоти трудової ренти.

IV. Ліси.

Ліси не становлять предмету наділу а остають власністю цілої Західної області Укр. Народної Республіки. Малі ліси, які не творили і не творять окремого комплексу і через те не надаються до раціональної господарки, можуть бути полишені дотеперішним власникам.

*) „Республіка ч. 31, Станиславів, 9. марта 1919.“

V. Пасовиска і полонини.

Пасовиска і полонини переходять на власність громад або союзів сусідючих з собою громад і мають бути віддані до ужиткування дрібних годовців худоби.

VI. Обмеження права розпоряджування наділеною землею.

Право розпоряджування наділеною землею має бути обмежене, а якусь скількість (мінімум) не можна буде продавати.

VII. Виключення від наділу.

Від наділу будуть виключені всі ті, що були судово засуджені за дезерцію в війні проти Поляків, як також ті котрим доказано, що вони ухилялися від військової служби.

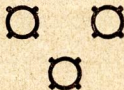
VIII. Коли наступить вивласнення і наділення.

День, в яким наступить вивласнення, ухвалить повна Національна Рада. Від того дня не вільно буде дотеперішнім власникам своїх посіlostей продавати і обтяжувати.

Наділення вивласненою землею має наступити аж по закінченню війни і повороті жовнірів з фронту і з полону.

* * *

В цілі уложення проєкту закона в рамках повисших основ вибрала комісія субкомітет, який має виробити проєкт закона і предложити його повній комісії. Ухвала комісії буде відтак предложена повній Національній Раді.

~~1845.50 коп.~~

2,88
(1986)

5073

~~7912~~

Відділення Н. М. і. л. М.

18. 11. 1986

ЗАХАР СКВАРКО

ЗЕМЕЛЬНА СПРАВА

ЦІНА 12 КОРОН.

702

126

НАКЛАДОМ АВТОРА. ☞ КОЛОМІЯ 1919.
З ДРУКАРНІ ОКРУЖНОЇ ВІЙСЬК. КОМАНДИ
В КОЛОМІЇ ПІД УПРАВОЮ ОРЕСТА КУЗЬМИ.